čeština doma a ve světě

ROČNÍK V.

NADACE
PRO
LINGUA
BOHEMICA

ČESKÝ JAZYK

PŘI KATEDŘE
ČESKÉHO
JAZYKA
FILOZOFICKÉ
FAKULTY
UNIVERZITY
KARLOVY

Vydává čtyřikrát ročně
Filozofická fakulta UK v Praze, centrum pro DeskTop publishing
(technické zpracování Drahomíra Marešová)
v nákladu 400 výtisků

Redakční rada:
Jaroslav Bartošek, Naďa Bayerová, František Fröhlich,
Milan Jelínek, Zdena Palková, Vladimír Smetáček,
Alexandr Stich, Dušan Šlosar, Ivan Vyskočil, Jiří Žáček

Redigují členové katedry českého jazyka FF UK:
Robert Adam (výkonný redaktor), Ivana Bozděchová,
Ondřej Hausenblas, Eva Hošnová, Jana Jančáková,
Karel Kučera, Alena Macurová, Petr Mareš,
IVA NEBESKÁ (redaktorka čísla),
Jiří Rejzek, Josef Šimandl,
Oldřich Uličný (vedoucí redaktor)

Typografické a grafické zpracování Peter Balhar

Vychází s podporou Českého literárního fondu

Adresa redakce:
Katedra českého jazyka FF UK, nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1
tel. 2161 9210

Text zpracován převážně v editoru T 602
ISSN 1210 - 9339
Cena jednoho výtisku: tuzemská 25 Kč, zahraniční 6,90 $ - 11,90 DEM

Objednávky z ČR i ze zahraničí vyřizuje
ediční oddělení FF UK, nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1
tel. 2161 9298
Objednávku lze zaslat také faxem na zahraniční oddělení FF UK
(2481 2166)
nebo pomocí e-mailu (ivana.bozdechova @ ff.cuni.cz)

Podávání novinových zásilek
povolila Česká pošta, s. p., odštěpný závod Praha,
čj. nov 5423/95 ze dne 26. 9. 1995

ČEŠTINA DOMA I VE SVĚTĚ

TÉMA ČÍSLA: Jazyková tvořivost

Zeptáte-li se kteréhokoli českého mluvčího - nelingvisty, co je to jazyková tvořivost, dostanete nejspíše odpověď, že je to vymýšlení nových slov, tvoření nových pojmenování, někdo si vzpomene na poezii. Tento pojem je ale daleko širší.

Poprvé se všichni dopouštíme jazykové tvořivosti již v útlém dětství. Zhruba kolem věku dvou let dítě samo vytváří slova a slovní tvary analogicky podle slov a tvarů, které slyší; české dítě tedy skloňuje a časuje zcela pravidelně, a to podle vzorů, které si samo vybírá: *s tatínkou* jako *s maminkou, nebudu spadnout* stejně jako *nebudu papat, panenkova postýlka* jako *Míšova postýlka*. I později je hra s jazykem pro děti něco úplně samozřejmého, a jak všichni víme, jejich vynalézavost je nevyčerpatelná.

V dospělosti vytváříme nová pojmenování záměrně zejména tehdy, když ve slovní zásobě žádné vhodné či dostatečně výstižné nenacházíme (*orlojník, upoutávka, platformisté, zviditelnit, rozklíčovat* nebo dokonce *zazvěřit*). Nová slova tvoříme i tak, že je přejímáme z cizích jazyků, v posledních letech zejména z angličtiny, a přidáváme k nim české předpony, přípony a koncovky (*přijmeme pizzaře, kliknout myší, mediální typ, mainstreamová zábava, editorial, resetovat, vindousy* nebo snad *windowsy*?). Různým způsobem také zkracujeme "dlouhá" pojmenování. Vesměs tak vznikají pojmenování slangová (*rehabka* pro rehabilitaci, *rauťák* pro účastníka rautu, *kompakt* nebo *cédéčko* pro kompaktní disk), ale nemusí to být pravidlem: připomeňme alespoň kdysi "úspěšně" utvořená a dnes dávno vžitá zkratková slova *karma* (Karel Macháček) či *Tonak* (Továrna na klobouky).

Někdy potřebná pojmenování sice známe, ale chtěli bychom svůj projev nějak ozvláštnit, proto si vymýšlíme nejrůznější typy obrazných vyjádření (*chrlil odpovědi jak dělové salvy, sérii porážek vymazal dvěma vítězstvími,*

pavučina účelových deformací, vytunelovat banku, mediální atentát). Mnohá z nich se vžila tak, že je užíváme zcela automaticky a jako obrazná (kdysi ozvláštňující) je už vůbec nevnímáme (*jádro problému, klíčová slova, studená mísa*).

Zvláštní příležitost pro vynalézavost a jazykovou tvořivost poskytují texty, jejichž funkcí je upoutat pozornost čtenáře: novinové titulky a především reklama (*Staré poklady Nové Říše, vrásky ošetřené povrchně se vracejí na povrch, aby váš motor skvěle Shell, co my NATO?*).

Nepochybně vrcholem jazykové tvořivosti je umělecká tvořivost básníků, spisovatelů, a také překladatelů. Příklady uvádět netřeba.

A na konec tohoto velmi kusého výčtu musíme alespoň zmínit texty, v nichž činnost autora je spíše pseudotvořivostí. Její doménou jsou dlouhodobě zejména administrativní texty (*vyšetřovatelem bylo konstatováno, že...*; *vyslali jsme tím signál nastartování lepšího fungování státní správy*), s vypracovanými formulacemi se však můžeme setkat i v textech odborných (*variabilita akcentace v relační jednotě obou veličin se promítá do ...*). Autor se zpravidla snaží nahustit co nejvíce informací do jedné věty; vznikají tak obsahově přeplněné věty a souvětí, některé z nich na samé hranici srozumitelnosti. Snad ani není potřeba připomínat nevhodné užívání slov přejatých (*simulace* místo *stimulace*, *kardinální* místo *kardiální*) a toporné překlady z cizích jazyků (*vezmi si tu pravou svěžest, ušetříte si Váš vysloveně problematický život se dvěma brýlemi*); tady už někdy jde spíše o kouzlo nechtěného než jenom o nežádoucí tvořivost.

Jazykovou tvořivostí jsme tedy obklopeni po celý život. Někteří z nás jsou k možnostem, které jazyk nabízí, vnímavější, jazykové tvořivosti se účastní aktivněji a i u jiných mluvčích ji dovedou ocenit. Ale i ten, kdo by se snad chtěl jazykové tvořivosti vyhnout, nemá šanci: nemusí si ani pouštět televizi či rádio, otevřít knihu nebo noviny, stačí, když bude s kýmkoli hovořit a poslouchat ho.

in

Miloš Dokulil : O jazykové tvořivosti

(Výňatek z článku uveřejněného v Oběžníku Kruhu přátel českého jazyka, roč. 1, č. 4, únor 1948)

Neomezené jsou tvořivé možnosti jazyka. Nikdy na příklad nezachytíme číslem slovní bohatství naší mateřštiny: nová a nová slova vznikají v nespočetných promluvách příslušníků jazyka; aniž si to zpravidla uvědomujeme, stáváme se tvůrci slova. Z jakých zdrojů vyvěrá tato stálá tvořivost jazyka, nepotuchající, dokud jazyk žije? Čím je nesena tato věčně zmlazující síla? Jak je možné, že rozumíme novým slovům při prvním setkání s nimi? Že nám bezděčně splyne se rtů slovo, které jsme jaktěživ neslyšeli, a přece jsme si jisti tím, že nám každý Čech bude rozumět?

Není ve skutečnosti nových slov a není tvůrčích činů ve vlastním smyslu tohoto slova v oblasti jazyka. Vytvoříme-li nové slovo, realisujeme tím jen jednu z nespočetných možností slovotvorných, které čekají na svou chvíli, aby se staly skutečnostmi. Nuže, jaké jsou tyto skryté možnosti?

V jazykovém dění vládne pevný řád, ne nepodobný tomu, který dává krystalu vyhranit se v zákonný tvar a který k nám promlouvá z podivuhodné krásy květu anebo třeba motýlích křídel, stejně jako z úžasné architektury hvězdného nebe - arci o to složitější, oč složitější je člověk a jeho kulturní dílo než příroda. Přes všechny obdoby jazyk není přírodním organismem, je to živoucí dílo určitého lidského společenství, výraz jeho myšlení, cítění i usilování, pojítko nejen mezi jednotlivými příslušníky tohoto společenství, nýbrž i mezi pokoleními dávno mrtvými i dosud nenarozenými, mezi minulostí, přítomností a budoucností národa. Právě proto, že se při jazykové tvorbě podílejí celé generace a věky, je jeho stavba velmi složitá a mnohovrstevnatá.

Jazyk není nikdy hotové dílo, je činnost, dění, život, stálý růst. Odumírá tkáň, která ze sebe vydala své možnosti, a na jejím místě se tvoří tkáň nová.

Tento regenerační úkol mají v jazyce zvláštní buňky, jimž říkáme produktivní neboli tvořivé typy. Tyto produktivní typy jsou nosnými pilíři současné architektury jazyka, o ně se opírá celý právě vládnoucí systém, odpovídající jazykovému povědomí kolektiva, jež ho užívá. Jen z milosti trpěny živoří v tomto pevném systému rozrušené zbytky soustav dávno zaniklých, pokud se do něho dovedly úkonně včlenit, a to tak dlouho, až jsou jím zcela asimilovány a pohlceny.

Text uveřejňujeme u příležitosti 85. narozenin autora.

Vilém Mathesius: Krása jazyka

Čeština je krásná, protože v ní byly napsány nebo vysloveny krásné věci. Je krásná proto, že jí dovedli nebo dovedou psát s lahodnou jasností vrcholní naši prosaikové, protože ji dovedli nebo dovedou rozezpívat v čarovné melodie mistři naší lyriky. Jazyk není ovšem pro slovesného umělce pouhý materiál jako třeba mramor, nýbrž daleko spíše jemný nástroj jako housle nebo viola. Hodnota nástroje se pozná při praktickém užití, a velebí-li básníci svůj mateřský jazyk, velebí jej proto, že je vhodným nástrojem v jejich tvůrčích rukou. Vlastnosti, které můžeme požadovat na jazyku, jsou tedy vlastnosti vhodného nástroje pro slovesné tvoření.

V. Mathesius: Možnosti, které čekají. Epištoly o tvořivém životě. Jan Laichter, Praha 1944.

Pavel Eisner:
Čeština poklepem a poslechem, Praha 1996

BICHLE
Ve studentském slangu kniha objemná, tlustá, cihla, špalek. Což je dosti podařené; neboť německé výchozí slovo das Buchlein, das Buchle je přec zdrobnělina a znamená knížku, knížečku.

BOULE
Slovo svou výrazivostí dokonalé pro to, co vyznamenává. Boule se opravdu nemůže jmenovat jinak než *boule*. Již pro tu zvukovou spodobu se slovem *koule*.

ĎAS
Táž úsečná jednoslabičnost spolu s účinnou sykavkou ve vyústění jako u slova *běs*; nadto velmi působité skupenství hlásek *ď-a*. Proto slovo zcela dokonalé pro bytost jím označovanou. Obdobně dokonalá jsou slova *ras* a *kat*.

FILOLOG
Je k popukání, že právě filologové si dali jméno k popukání. Derma, druhý pád dermatos, je pleť, pokožka, kůže; kdo se specializuje na odborné znalectví pleti, pokožky, kůže a její ošetřování, léčení, říká si zcela logicky dermatolog. Entomon znamená řecky hmyz (vlastně = článkovec); kdo sbírá brouky a vědecky je třídí a popisuje, říká si entomolog. A obdobně logicky si dali jména všichni, kdo si říkají -log; ve všech těch jménech znamená -log (logos) rozprávění, vykládání o tom, co je obsahem první součásti těchto složenin. Tedy "pleťopravec", "hmyzopravec" atd. atd. Jinak *filolog*. Zde má to -log prvotní význam "slovo" a celá ta složenina praví prostě "slovomil". Dobrá, to vím také: filolog je někdy jazykozpytec, jindy literární historik, na doslovném významu toho jména nesejde. Ale budete tak hodní a připustíte, že to je přec jen jméno nemálo laškovné. Slovomil, milovník slov, jejich nápadník. Slovo jakožto frajerenka a on, filolog, jako frajír. Prosím. Jen mi laskavě povězte: co je básník, co spisovatel? Je snad rovněž tak trochu slovomil?

HAPTÁK
Podstatné jméno jen z moci češtiny; neboť německé habtacht je výraz příslovečný a nikdy ne substantivum.

HŘMOTNÝ

Hřmotný člověk: rozložitý, rozkladitý, těžká váha. On třeba ani nehřmotí. Ale co je mu to platné, jeho tělesnost je taková, že by hřmotil velmi pozoruhodně, jakmile by s tím začal i jen trochu. Slovo jakoby předjímavé.

HUHŇA

Výborné slovo - totiž pro své specifické účely. Kdyby *huhňa* ještě zdaleka nehuhňal dokonale, naučil by se tomu snadno tak, že by si přeříkával své jméno. A začnete-li to slovo předříkávat cizinci, rozhuhňá se vám dokonale, jako by huhňal od narození.

KNEDLÍK

Kdyby knedlík nebyl ještě pokřtěn a sešla se komise, aby mu dala jméno, a skládala se z mužů moudrých a darem shůry nadaných - mohlo by z jejich konzilia vzejít jiné jméno než právě knedlík? Nemohlo. To -kn-! To -dl-! To -lík-! Ten celek, tvořící předokonalý rým s *jedlíkem*! Dokonalé slovo, až příliš dokonalé.

MELUZÍNA

Od původu jméno vlastní, jméno z báje, pohádky. Dobrá. Ale je rozkošné od češtiny, že jen ona připadla na to, aby tak pokřtila fučivou vichřici.

MLUVNICE

Mluvnice nebo *gramatika*, můžete si vybrat, ale jen *gramatik*, nikoli také *mluvničář*, a největší xenofob mezi gramatiky musí si říkat *gramatik*. Neboť jazyku neporučíš; napadne-li ho nestvořit nějaké slovo, nestvoří, a čeština je ženská, musíš, jak ona chce.

MRTVOLA

Z *mrtvoly* jde hrůza. Mluvnická hrůza. Představte si muže a tento muž stál, seděl, ležel, pil, smál se. Najednou se mu něco přihodilo. Padl a už nevstal. Proměnil se v *mrtvolu*. A ta *mrtvola* ležel-a, ležel-a, ležel-a.

NALÍTNOUTI

Nalítnouti komu na něco. Je v tom téměř představa křídlatce, který se oslepen řítí k světlu pro něho nikoli životadárnému. Je-li můj výklad správný, byl by zároveň člověk, jemuž *nalítneme*, jakousi zrádnou lampou naší noční touhy po světle.

NATE!

Množné číslo od *na*! Mluvnická senzace. Neboť to *na!* je přec citoslovce; a jak je možné, aby citoslovce tvořilo množné číslo? Nu, *je* to možné, čeština to zde dokazuje - nakládá s tím *na!*, jako by to bylo sloveso. - A jak sympatické slovo. A jak mravní. Mělo by ho v tom českém životě být víc.

NECHUTNÝ

Nechutný je něco jiného a víc než jen bez chuti; *nechutný* neznamená nepřítomnost jakékoli chuti, nýbrž nepřítomnost chuti libé, zato však přítomnost chuti nelibé: *nechutný* je jen o málo slabší než *odporný*. Proto lze říci: *Vy nechutný člověče; to je nechutný chlap*. Takový, z něhož se tak trochu zvedá žaludek.

NENECHAVÝ

Lidový eufemismus. Neříkám, že ten člověk krade; je jen *nenechavý*. I to je žalovatelné, ale je tu odstín, a odstín je v jazyce všechno. Ostatně je to rčení negativ, k němuž není pozitivu: neřekneme, že někdo je *nechavý*. Člověk *nenechavý* není zloděj, chraň Bůh, to on jen má tak hravé prsty, to on jen tak jda kolem rohu, zadře se mu něco za nehet.

NEVRLÝ

Nevrlý je vlastně *vrlý* - člověk, v němž to vře, v němž se všechno vaří, což je psychofyzický záznam tepelný. Jako u slova *nevražiti* požádali Čechové, národ holubičí, svou mateřštinu, aby jim dovolila říkat *nevrlý*. Že to víc vydá. Ona jim to povolila. Od těch dob je u nás hodně nevrlých lidí. Nepřišli dosud na to, že je to vlastnost přenosná a nakažlivá.

OBTLOUSTLÝ

Slovo vize anatomické: tělo s kostrou a svalstvem, a to všechno je hezky kolem dokola podle celého obvodu obloženo tukem. Lituji, že čeština zapomněla stvořit *obtlouštíka*.

PATOLÍZAL

Je podstatně výraznější než německý der Speichellecker. Ten lízá sliny; jeho český kolega však olizuje paty, což je, řekl bych, výkon vyspělejší.

POHROMA

Slyšíte v ní ten *hrom*? Podle odvěkého zákona, že víc než oslepivého zjevení světla, jež je zajisté smrtonosné, bojí se lid řevu; což je také existenčním tajemstvím diktatur a všech znásilňovatelů. V *pohromě* je tedy ten pověrčivý *hrom*. A středověká čeština říkala prostě *hrom*, chtějíc říci *pohroma*.

POTOMSTVO

To slovo je vzácnost vzácností svým tvarem: nemýlím-li se, jediné podstatné jméno vůbec, které bylo kdy utvořeno složením příslovce (*potom*) a významotvorné přípony *-stvo*. Jen si představte nějaké *předtímstvo* nebo *zároveňstvo*!

PŮVAB

V *půvabu* je vábení. *Půvab* je svým slovním původem vábidlo na člověka vypočtené, na něho nastražené.

RUČITI

Dáti na něco ruku. A táž ruka je i ve složeninách *doručiti, doporučiti, poručiti, zaručiti* a dalších.

SMRŠŤ

Je pro cizince prostě nevyslovitelná. My však, kdo ji dovedeme zmoci svými mluvidly, si řekněme, že je v ní zhuštěna živelní pohroma, kterou označuje.

TREPERENDA

Ze všech českých klepen nejsympatičtější. Pro tu čečetkovou živost a veselost svého jména. Jak velmi předčí *treperenda* každou *drbnu, klepnu, trajdu* a což teprve *štěknu*!

TVRZ

To slovo je obtočeno fortifikacemi, že by zahanbily každého pevnostního inženýra. Co říkám obtočeno! Skládá se výhradně jen z bašt a valů. Slovo dojmově krásné, zároveň pro cizincova mluvidla nedobytné, dokonalý Vyšegrad, tvrz češtiny.

VÁHY

Je jim dána ona pomnožnost, jež je v češtině tak častou mluvnickou vlastností nástrojů, přístrojů, náčiní a nářadí. Váhy se mají k váze jako *hodiny* a *hodinky* k *hodině*, je to poměr měřidla k míře, k tomu, co se měří. Váhy jsou svým zvukem slovo nějak slavnostní, soudcovské.

ZAVILÝ

Má v sobě zavinutost, klubkovitou zachumlanost citu záporného, sočivě nevraživého, úkladně osnujícího. Nevábné slovo, ač tak dobře vystihuje svou věc. A odstrašující slovo. *Mělo* by být odstrašující.

DĚTSKÁ JAZYKOVÁ TVOŘIVOST

Tvořivost nebo nedokonalost?

Převládá v dětské řeči originalita a experimentování s jazykem, anebo děti napodobují vědomě či nevědomě dospělé? Jsou dětská slova, jejichž protějšky stěží nalezneme v řeči dospělých, výsledkem tvůrčího procesu, anebo produktem nekvalitního kopírování, kdy kopie má s originálem pramálo společného? Tyto otázky znepokojují řadu rodičů a učitelů, ale potýkají se s nimi už po několik desetiletí i psychologové a psycholingvisté, aniž by dospěli k jednoznačným závěrům.

V současnosti je nejrozšířenější názor, že na osvojování dětské řeči se podílejí vrozené předpoklady i vliv prostředí, zejména podněty, které dítě přijímá od svých rodičů a těch, se kterými se nejčastěji stýká. S pojmem jazyková kreativita pracují tzv. nativisté, kteří přisuzují v řečovém vývoji klíčový význam vrozeným mechanismům. Ty dítěti umožňují vytvářet i takové výpovědi, které dosud nikdy neslyšelo. V pojetí nativistů tyto výpovědi vznikají tvořivou intuitivní činností dítěte, aniž by byly podněcovány vnějším prostředím.

Možná, že pro vlastní zdravý vývoj našich dětí je důležitější náš vlastní přístup ke konkrétním projevům dětské řeči než jednoznačné potvrzení některé z teorií.

Podívejme se na autentické dětské projevy (část materiálu pochází ze studentských seminárních prací) a zvažme, do jaké míry jsou reflexí spontánní dětské tvořivosti a do jaké míry ilustrují nedokonalé komunikační dovednosti. Nezapomeňme do hodnocení zahrnout věk dítěte. Nelze ho přeceňovat, ale nelze od něj odhlédnout.

1. Osmnáctiměsíční Adélka místo pojmenování rukavice vytvořila pojmenování *dutuiny* a autobus byl pro ni *áfula*.

2. Tříletý Honzík si dává k obědu *koleno husy*, nikoli stehno, rozbořený dům je v jeho slovníku *střelnice*, a když zjistí, že v jeho sáčku ubylo více lentilek než

v sáčku jeho bratra, chce si lentilky *vystejnit*.

3. Osmiletá Nikolka si zapsala anekdotu:

Šli lidi k fotografovy, až tam došli říka: sýr. Lidi na to řekli: jé mi jsme ho zapoměli doma.

4. Osmiletý David si založil sešit, který nazval Podivné školní návštěvy. Sešit obsahuje cyklus neuvěřitelných příhod odehrávajících se ve školní třídě. Třídu postupně navštěvují různá zvířátka: medvídek, slepice, opice aj. Hlavním hrdinou prvního příběhu je medvídek.

Medvídek ve škole

Právě je hodina matematiky. Učitelka právě píše příklady na tabuli a najednou:"Brum! Brum!" Učitelka se otočí: "Děti, kdo to udělal?!" Děti mlčí. Učitelka píše dál. A znovu: "Brum!" Učitelka se rozzlobí: "Tak tady už přestává legrace!!!" Rozhlédne se po třídě a už vidí že to jde z Martinovy tašky. Otevře tašku a hádejte kdo tam je? Medvídek! Seděl celou dobu v tašce a brutal, protože chtěl ven. Učitelka pokárala Martina: "Martine, Martine. Medvídek do školy nepatří." Učitelka vzala medvídka k sobě na stůl. Děti v klidu počítali a občas se ozvalo: "Brum! Brum! Brum!" Tak brutal medvídek na stole učitelky.

5. Žák osmého ročníku napsal úvahu o vzniku vesmíru. Vybíráme z ní krátkou ukázku:

Nejdříve bych se rád zastavil u teorie velkého třesku. Tato teorie tvrdí, že veškerá hmota vesmíru byla na počátku stlačena do extrémně horké a husté koule, která nebyla větší než špendlíková hlavička. Pak přišla exploze, která roznesla tuto hmotu do prostoru a byla tak velká, že se vesmír rozpíná ještě dnes. Zdá se to jako rozumná domněnka a možná že to tak doopravdy bylo, ale vraťme se na začátek té teorie. Hmota byla stlačena do koule, ale teď si položme otázku: odkud se vzala? Vždyť sama od sebe nemohla vzniknout. Muselo tu být něco nebo někdo, kdo by se o její vznik přičinil ..

Hodnocení těchto pestrých ukázek osobitých dětských promluv nebude patrně jednoznačné. Možná, že ani bezprostřední adresáti těchto promluv si nebyli jisti správností své reakce. Asi chvíli trvalo, než se rodiče Adélky dopátrali, co Adélka svými neologismy označuje, a pak si třeba celá rodina začala navlékat *dutuiny* a vozila se *áfulou*. Stejně tak mohli rodiče tyto neologismy již v samém zárodku zavrhnout. Třeba Adélce několikrát zopakovali, že jí nerozumějí a že taková slova prostě nejsou. Podobně se mohla rozhodnout i Honzíkova rodina. Možná se *kolenu husy*, *střelnici* a *vystejnění* všichni zasmáli, možná v nich Honzík vzbudil obavy, že se ještě dlouho nedokáže **normálně dorozumívat**, je ale taky možné, že *vystejnění* v této rodině zakořenilo.

Třetí až pátá ukázka zachycují dětský písemný projev. Reakce dospělého čtenáře může být opět v zásadě dvojí. Může vzít červenou tužku a začít opravovat všechny pravopisné chyby a následně dítě poučit, jaké další nedostatky text obsahuje. Může se však zachovat zcela odlišně. Zaraduje se, že dítě má chuť do psaní, a vybídne ho k dalšímu pokračování. Všechny pokusy bude trpělivě pročítat, citlivě upozorní na možná vylepšení a hlavně nezapomene oceňovat všechna zdokonalení, která v pokusech mladého pisatele objeví.

Právě druhý přístup je příkladem vstřícnosti vůči dětské tvořivosti, která nemusí být vždy projevem originality. Je však velice křehká. Když už její plamínek vzplane, dávejme pozor, abychom jej vzápětí neuhasili. Respektujme, že dítěti může přinášet větší radost proces tvorby než dokonalý finální výtvor. Pamatujme, že červené tužky naše děti k úspěchu nepřivedou. Záleží ovšem i na tom, jaké je naše pojetí úspěchu.

Jasňa Šlédrová

Už sem velkej kluk, zítra sem byl eště malej,

pravil a odešel si hrát do pokojíčku, aby nás *nebuďoval*. Po ujištění *dělám tady nic* věříme, že jsme skutečně v bezpečí. Zorientovat třiapůlleté dítě v časových vztazích je boj marný a předem prohraný. Zvlášť nejsou-li nám hvězdy toho či onoho dne nakloněny a *Honzikovi áno* (ráno) *bolí žaludek, tady za krkem.*

Smysl pro čas - časové vztahy se u dětí rozvíjí přibližně od tří let věku, tj. v období tzv. druhého dětství (3 - 6 let). Jestliže tříletému dítěti řeknete, že přijdete domů do oběda, neumí sice spočítat hodiny, které do té doby uběhnou, ale ví, že uplynou. Děti se však v období druhého dětství ještě ne zcela orientují v časových vztazích. Lokalizaci a pojmenování stavů a dějů v čase vyjadřují lexikálními prostředky, slovesnou kategorií mluvnických časů, nebo podřadným souvětím s vedlejší větou časovou.

Lexikálními prostředky děti označují časové relace částí dne, dnů v týdnu apod., současnost, předčasnost (události časově blízké i vzdálené) a následnost (události časově blízké i vzdálené). Děti dokáží zařadit v čase ty události, které proběhly během dne (ráno, po obědě, večer):

ráno vstanu;
večer s ní chodí strejda;
du (jdu) *neska poo* (po obědě)...,
tj. ty časové údaje, které mají děti pevně spjaty s některou činností, jež se pravidelně v jejich denním rytmu opakuje. Konkrétní názvy dnů v týdnu neznají a nahrazují je pojmenováními jim známými:
neska / v pátek (ve středu);
v pátek se de do školky? (v pondělí),
nebo se ve dnech v týdnu vůbec neorientují, což bezprostředně souvisí s úrovní rozumového poznání dětí:
jeden prášek si vemeš neska / druhej v pondělí a třetí na podzim;
kdy tatínek přijede?
to nevim / v pátek to nevim.
V případě časové lokalizace a pojmenování dějů / stavů vzdálených např. měsíc nebo rok od okamžiku promluvy zaznamenáváme v dětských výpovědích pouze neurčitou specifikaci, která většinou neodpovídá skutečnosti:
asi pul / pul roku asi;
nebo splývání časových dimenzí (např. rok - měsíc):
no zase za měsíc - ve smyslu za rok.
Při pojmenování současnosti (okamžitých dějů současných a dějů trvajících v současnosti) se v dětských promluvách nejčastěji vyskytují výrazy *teď, teďka, teďkon, právě:*
teď už maj tři;
ale teď / co sem teď řikal;
děda je právě nemocnej.
Zhruba od tří let si děti také uvědomují, že čas není jen nyní, ale že tu byla minulost a bude budoucnost. Rozumějí, co znamená včera a zítra, proto děje blízké - předčasné i následné - okamžiku komunikačního aktu poměrně přesně v čase umisťují:
teta mi včera přinesla blahopřání;
tak třeba zejtra / ale musíte tady bejt zejtra.
Co se týká událostí vzdálenějších od momentu komunikačního aktu, ty děti vyjadřují především nepřesnými nebo neurčitými relativními časovými údaji - např. *dávno, už dlouho, dřív, pak, potom* atp. Výrazy vyjadřující následné vztahy mezi ději - *pak, potom* patří v řeči dětí mezi nejužívanější:
už dlouho / to už bylo dlouho

no to sem se naučila / dávno
...a potom přišel čert a Mikuláš a já už sem se trochu třepal.

Nedokáží-li děti blíže specifikovat časový údaj, užívají výrazy *předtim, jednou* (ve významu kdysi dávno, dříve):

to bylo / jak skončily Vánoce / předtim;

jednou sem dostal / to bylo jednou...

Někdy děti nedokáží na otázky týkající se časových vztahů odpovědět. Nelze však rozhodnout, zda děti nevědí "kdy", tj. neumějí časový vztah / dimenzi pojmenovat, nebo se v čase vůbec neorientují:

kdy se vám narodí miminko?

nevim;

kdy máš narozeniny?

to už nevim.

Pomocí slovesné kategorie mluvnických časů označují děti trojí hledisko časovosti většinou bez gramatických odchylek, jen zcela výjimečně dochází v dětských výpovědích např. k záměně préterita a prézentu:

no když sem chtěl něco okopírovat / tak mamka mně to okopíruje.

Časové vztahy děti vyjadřují rovněž výpověďmi s gramatickou formou souvětí podřadného - vedlejší větou příslovečnou časovou. Nejfrekventovanějšími spojovacími výrazy, které děti užívají pro uvození vedlejší věty časové, jsou spojky *když / až* - tedy nejobecnější časové spojky:

dyž eště bylo teplo;

dyž du spát;

až já budu velkej;

až bude Vánoše (až budou Vánoce).

Vědomi si výše uvedeného, rodiče zpravidla respektují v promluvách dětí rozpory mezi skutečným časovým vztahem a jeho vyjádřením, nedostatky v dětských výpovědích násilně neopravují, pouze důsledně předkládají správný jazykový vzor. Opakování je v tomto případě sice mnohdy unavující, ale nezbytné:

...neska zejtla v pátek se nejde do školky?

ne / v sobotu se nechodí do školky

neska?

zítra / v sobotu

neska / v pátek?

v sobotu...

Co se neshoduje s názorem dětí v období druhého dětství, to často prostě neslyší. Jakákoliv "vědecká" vysvětlení jsou pro ně příliš abstraktní, nedávají jim smysl. Obtěžujeme je jimi zcela zbytečně, vytvoří si pohotově svá vlastní vysvětlení, přiměřená jejich způsobu myšlení:

neska je zejtla / viď?...

Jolana Soukenková

Grrr ...guli guli ...kaj kaj
ma ba pa ba ta ma ba ma ma
Máma!
Máma, táta.
Ham, ham, pá.
Hají.
Mami - hami.
Táta - pá.
Máma - ee.
Táta - koko.
Máma -hají.
Máma - ham!
Máma - ee!
Táta. Táta! Táta?
Pá.

ih

Slova, jazyk, texty, svět. . . a děti

Paní učitelka řekne prvňáčkům: "Jablka rostou na jabloni" a vyzve je, aby podle tohoto vzoru tvořily další podobné věty. A oni jeden po druhém odříkávají: "Hrušky rostou na hrušni...třešně rostou na třešni...broskve na broskvoni..." a tak podobně. Až najednou vstane jeden žáček a radostně vykřikne:"Hrnce rostou na hrnconi!"

O takové situaci vypráví ve své knize *V říši obrazotvornosti* francouzská spisovatelka a teoretička literatury pro děti Jacqueline Heldová. Knížka vyšla v Paříži r. 1977, u nás v Albatrosu v českém překladu v r. 1984. Ukazuje v ní jednak to, jak na tuto nestandardní odpověď kreativního žáčka mohou reagovat dospělí, ale zejména onen "hrncoň" ukazuje jako objev, který "nás uvádí přímo do fantastiky jazyka, přímo do poezie jazyka": do světa, kde se může stát spousta neuvěřitelných věcí, kde rostou hrnconě - a jak vypadají, to záleží na nás.

Dítě žije v jazykovém prostředí dospělých. Z houštin neznámých, prapodivných, zvláštních slov se mu tu a tam vynořují povědomé významy, slova zajímavě znějí, dají se stavět dohromady a zase přestavovat. Hra je v samém centru dětského života, smysl pro hru je dítěti od počátku dán: i pro hru se slovy, s jejich zvuky, s rytmem, s jejich významy. "Vrozené okouzlení dítěte jazykem," píše Heldová, "se z mnoha psychologických hledisek podobá stavebnicovým a skládacím hrám. Dítě nevědomky nebo polovědomě hledá něco nekonečného, žasne nad možnostmi propojování a nad nekonečnými možnostmi kombinací."

Jenže není tady jen "jazyk tvůrčí", ale také - a především!, zvedají většinou prst dospělí - jazyk praktický, užitkový, "jazyk jako nástroj". Má zcela jiná pravidla - a těm je třeba se dobře naučit. Když přijde dítě do školy, jeho okouzlení jazykem se často brzy ztratí, z mnoha důvodů. Ale nemusí tomu tak být vždycky. Některé děti i dál - a promyšleněji - vynalézají tajné jazyky, jiné tvoří fantastické příběhy anebo třeba vymyslí nová zvířata se jmény jako listožravka, fousan nebo kmenák. "Vetchaří hadroušci jsou roztruchleni - a selvy syští tesknoskuhravě," pamatujete si? To je přece velmi podobné.

Heldová píše o třech sourozencích a jejich hře na Indiány. Lukáš, Paskala a Veronika jsou členy indiánského kmene mluvícího jazykem vakratiso. Zprvu se tento "jazyk" skládá hlavně z pokřiků, ale potom se dvanáctiletý Lukáš a jeho mladší sestry rozhodnou sestavit pro vakratiso slovník a mluvnici.

Zde je několik ukázek:
Slovník: tatínek - vikatati, maminka - vikatoti, chlapec - vocitati, děvče - votritotitadi, dítě - veteti, kůň - vasenti, modrý pejsek - vantutati, jablko - vatatipoti
Mluvnice: člen určitý - vuavui, člen neurčitý - vuavovi
Slovesa: jíst - vavatiti, jím - vavati, jíš - vavoti, jí - vavuti, jíme - vavyti, jíte - vaveti, jedí - vaviti.
(Podobně se časují i další slovesa, po odtržení koncovky -ti. Výjimkou je sloveso být, které je nepravidelné: *jsem - vuitikita, jsi - vuitiki, je - vutitri, jsme - vutaratri, jste - vutiti, jsou - vutitrisi.*)
Není-li podmětem časovaného slovesa zájmeno, nýbrž podstatné jméno, odtrhuje se počáteční v- .
Vzorová věta: Kůň pojídá jablko - Vuavui vasenti avati vuavui vatatipoti.

Zkusme si představit, jaké myšlenkové operace musely tyhle děti provést, aby taková gramatická pravidla sestavily - a co se při tom asi naučily. A co myslíte, bavilo je to? Určitě moc. Stejně jako jiné děti strašně moc baví vymýšlet si básničky nebo fantastické příběhy.

Ukázat jim jazyk, slova, text, knížky, svět takto: a nenechat je, aby si hrály. To je ona "výuka jazyka jako výchova ke svobodě," o níž se ve zmiňované knize píše. Výchova k tomu, aby i velké děti a dospělí uměli stát před jazykem svobodně jako jeho účastníci, jako spolutvůrci. Aby jim stále platila ona dětská volná vstupenka do země slov - poezie, kouzel, vzrušujících příběhů, humoru i nesmyslů a podivností. Když se o to nebudeme starat, zmizí to a nebude.

Irena Vaňková

ČÁRA čaruje
LOUČ loučí
ROK rokuje
LÉK leká

Aničce se o tom v noci zdálo. Přesto ale se jí dobře spalo.

VÁHA váhá
VODA vodí
LÉTO letí
TRÁVA tráví
MOŘE moří
SLAVÍK slaví

Dál vymýšlely děti samy. ***Pojďte a vymýšlejte s námi!***

J.Hiršal, B.Grögerová ,Co se slovy všechno poví. Praha 1964

TVOŘIVOST V UMĚLECKÉ LITERATUŘE

Kdo vlastně tvoří - a co ?

Několik poznámek k tématu jazykové kreativity a poezie

Není jisto, vedu-li řeč já, anebo ona vede mne.
Věra Linhartová

Jazyková kreativita bývá obecně nejčastěji spojována nikoli s jazykem samým, ale s jeho uživateli, s jejich řečovou aktivitou a konkrétními výtvory, ať už mluvenými nebo psanými. Říkáme o někom, že je (jazykově) tvořivý, často se hovoří o tvůrčím zacházení s jazykem v souvislosti s dětmi nebo s lidmi umělecky založenými. Jako řečníci bývají oblíbeni ti, kteří svůj projev zpestřují (a dávají po vančurovsku "lépe věděti") slovními hříčkami a jazykovými vtipy. Kreativita je žádanou vlastností autorů reklamního průmyslu; tvůrčí a jazykově invenční musí být překladatel, textař písní...

Prototypem génia jazykového tvoření je ovšem básník, už od nepaměti.

Kdo je to vlastně básník - a v čem spočívá jeho "tvůrčí schopnost", to není otázka nikterak nová. Přesto však stojí za to si ji čas od času znovu položit. Na tomto místě se ovšem zatím soustředíme na otázku zdánlivě jinou - možná trochu záludnou, ač se zdá velmi prostá. Kdo je autorem těchto kalambúrů?

Růže na stole ta
Růžena stoletá
V peřině kde
v peří někde
bělá se květ
Bělásek vět
poletoval zlatem mysu
poletoval zlatem mísu

v pokoji kde spí na sukni
v pokoji kde spíná sukni
Věnceslavo dá ryba rybě lásku?
Věnce! Slávo! Dary! Bary běláskû!

Pokud s přehledem odpovídáte - Vítězslav Nezval, máte pravdu. Ale možná je to pravdy jen půl. Není to tak jednoduché - ptejme se dál. Snad si vzpomenete také na Nezvalův známý výrok, který se sice týká rýmu, ale platí i o kreacích výše uvedených (a mnohých jiných). Rým má, píše Nezval, mezi slovy "vynalézati podivuhodná přátelství", "má sbližovati vzdálené pustiny, časy, plemena a kasty souzvukem slova".

"Vynalézati" - píše Nezval. Nejde tu však spíš o **objevy** než o **vynálezy**? "Podivuhodná přátelství" mezi slovy vládnou třeba už stovky let, slova, jichž se týkají, jsou nám všem důvěrně známá - jen jsme si jejich (zvukové - a jiné!) souvislosti dosud nepovšimli, jevila se nám jako nesourodá... až básník nám ukázal pozoruhodné vztahy mezi nimi - i mezi věcmi, které byly jejich prostřednictvím sblíženy. Nikdy nejde "jen" o slova. Jak píše Heidegger, ryzí mluvení (jakým je třeba báseň) je voláním, které "přibližuje přítomnost toho, co předtím voláno nebylo". Básník nás bere za ruku a přivádí k "mluvení řeči"... a my spatřujeme, co tu pořád bylo, ale my jsme to neviděli - a nevěděli. Nebo ano?

Já aspoň stále cítím ve slově Slovan: i slova, i vanouti. Já aspoň stále slyším in rebus slavicis: i slavíka, i slaviti.

Osud = odsud = odsouzení!

Versus - verš znamená také versus - proti! Je tomu s poezií jako s bylinou otvírací. Tato bylina, nadaná kouzelnou mocí objevovat zázračno, zná na své cestě jenom překážky. Kdežto (jak věřil lid) všechny rostliny plynou po vodě, bylina otvírací ***pluje proti proudu.***

To jsou úryvky z básnického deníku Hadry, kosti, kůže od Vladimíra Holana. Ale pojďme na chvíli ještě k Vítězslavu Nezvalovi:

Když byla slova nová, svítila vedle sebe ve své neustálé, rodné intenzitě. Ponenáhlu jejich častým užíváním se vytvořila frazeologie. Nikdo si nepředstaví při každodenním pozdravu rty na bílé ruce ženy. Bylo by třeba, abych tuto frázi rozpojil, mám-li evokovat původní její smysl.

Všude v jazyce, ani o tom nevíme, bychom při větší citlivosti nacházeli metafory. Skryté, latentní, zapomenuté. Během vývoje v jazyce pořád probíhá

proces demotivizace, to, co dřív každý cítil jako "popisné", se postupně stalo "značkovým". Kdybychom měli zjitřenější smysly, neznamenalo by nám slovo *vyčerpaný* jenom "strašně unavený"; čtyřverší Jana Skácela dává pocítit jeho sémantický potenciál v takovém kontextu:

sám bez ničeho naposled a marně
kdo za nás od včerejška všechnu pravdu má
trápí mne žízeň a jsem vyčerpaný
jak studna na návsi když hoří stodola

Jak to tedy je? Vedu řeč já, anebo ona vede mne? A co básník?

...Dnes skočil básník z kazatelny
Má měkký klobouk místo helmy
Nepíše dávno při luně
Dal sbohem už i tribuně
Má fantazii místo citu
Jak švec se vrací ke kopytu
Tím kopytem je lidská řeč
Dík rýmu voní senoseč

Tak tedy znovu Nezval - a znovu rým! "Řeč" volá z nepřítomnosti do přítomnosti "senoseč"; "zavoní" tu všechny její konotace, a to (jen) "dík rýmu"! Báseň se jmenuje Dopis Mukařovskému, pochází z roku 1933 a Jan Mukařovský v rozhlasové přednášce *Jazyk, který básní* na ni v roce 1947 jakoby odpovídá; a odpovídá vlastně také na otázku, kdo vlastně tvoří - zdali jen básník, anebo také (nebo: primárně?) jazyk:

Nebývalý rým může se stát příznakem zásadní změny v pojímání skutečnosti. Kdo je jeho původcem? Odpověď se zdá jednoduchá: básník. Avšak pravý stav věcí je složitější: nejdříve musel být hláskový souzvuk, jenž po staletí čekal přichystán v slovníkové zásobě jazyka, pak musela být - do jisté míry alespoň - předjata možnost nebývalého spojení významů slov k rýmu předurčených i věcí jimi míněných. Předjaly ji síly rázu společenského, vývoj světového názoru nebo i vědeckého poznání. I tyto síly musely však dříve vykonat vliv na jazykové povědomí národního celku, než bylo lze básníku, i geniálnímu, vytvořit jediným gestem nebývalý souzvuk objevného rýmu.

Ano, jazykové společenství musí nejprve "ustlat lůžko poezii a filozofii", jak řekl K. B. Štorch už v roce 1848; pokud není v národě "vzdělána půda",

marně bychom čekali na velkého básníka, který by nám objevnými rýmy otevřel nový pohled na skutečnost. V tvůrčím člověku musí žít po staletí budovaná potence národního jazyka a kultury, každé slovo musí odkazovat k nesčetným konotacím a kolokacím, evokovat příběhy a nejrůznější kontexty. Tak jak o tom píše Vladislav Vančura v článku k novému vydání Vášova a Trávníčkova slovníku:

Zaklepeme-li prstem na hřbet slovníku, změní se velikolepé osamocení významové a přemnohé z těchto slovíček se vztáhne k nějaké souvislosti. Nejčastěji nás vede od slova k slovu (či od slova k příběhu) paměť, zkušenost, zvyk sdružovat pojmy, vzlet, ironie, potřeba reagovati, sklon k literárním tvarům, účelnost, neúčelnost a rozmar. Je tedy jisto, že významy neleží ve svých slovníkových pelíšcích v klidu, ale že směřují k slovesné akci, k soudům a k ději. Krátce: slova mívají epický potenciál a jedno více a druhé méně se jen a jen třese zazníti ve svém příběhu.

Slovo může být tím hlavním impulsem k vytvoření příběhu. Řeklo si tvůrci o příběh - a on spěchá to přání vyplnit. Vzniká nový svět, text-svět. Přibíhá lasička a usedá na kraj lesíčka: z důvodu na jedné straně nečekaného, ale na straně druhé - v souvislosti našich úvah - vlastně očekávaného až příliš: znáte tu Morgensternovu báseň v přebásnění Josefa Hiršala?

ESTETICKÁ LASIČKA
Lasička
seděla maličká
na kraji lesíčka.
Máte vy
k tomu klíček?
Mně měsíček
tajemství
sdělil v šprýmu:
Ten přehumor-
ný tvor
tak činil kvůli rýmu.

Kreativnost, jak vidno, není tedy jen vlastností člověka, jeho dovedností a nadáním, ale i vnitřní potencí jazyka - toho podivuhodného prostoru, v němž se pohybujeme svou i jeho silou zároveň.

Vnitřní sémantický potenciál jazyka a jeho elementů - jak ukazují kognitivní sémantikové (Lakoff, Johnson, Langacker) - je základem pro permanentní

metaforizaci; a v každém mluvčím je ta schopnost zakódována, nosí ji v sobě, aby mohl mluvit o tom, co ještě nikdy neviděl, pro co nemá ta nejjednodušší pojmenování připravena hned po ruce. Na rozdíl od počítačů jsme my lidé schopni myšlení v obrazech: a také mluvení o tom, co přesahuje sféru smyslových věcí. Máme totiž jazyk, jsme totiž v jazyce - a vedeme-li řeč, vede zároveň ona nás. Tvoříme, vedeni její tvůrčí potencí. Zvláště pak někteří.

Světy ze slov přece jen všichni stvořit nedovedeme. Nanejvýš tak do nich vstoupit. Ale i to je dost.

SLOVA

Čítej to jako sny. Když
zafouká do kůlen,
tu slova jako ***kvílení a kvil***
zaslechnu skřípat pero.
A za skřípání ***pera***
skřípou ***kolesa***
a skřípou ***vrata****, která*

Ano, tady ta báseň Ivana Wernische končí - ale tady vlastně také začíná. *Vrata, která* se pomalu otevírají do jakéhosi jiného světa: do světa stvořeného slovy, nově existujícího.

Na počátku bylo slovo, jako už potolikáté. A člověk, a jazyk, a svět. ...*a skřípou vrata, která - - -*

Irena Vaňková

Olga Hejná: Pohádky pro skřítka Hajaju. Praha 1995.

ZAKLUBOVANÉ MOTÁNÍČKO

Klukoval jeden bylák, tondoval se Jmenda. Míčoval si házem a ház mu vzahradoval do cizí pády. Někdo tam stromoval pod seděm a hlavoval kývou. Najednou se začaly na něho dolů hruškovat sypy, a zrovna na kývu. Byl to křičán a hned začal pánovat na Jmendu: "Budu na tebe školovat v žalobce!" Ale Jmenda měl náladovou dobrotu a řekl křičánovi: "Pojďte si se mnou míčovat!" A tak si míčovali, až se křičán začal smavě veselit, a dal potom Jmendovi všecky ty sypy, co se mu shruškovaly na kývu. A to je povídané celení, trochu zaklubované jako motáníčko.

VEČERNÍ DOBROUŠ

Domoval jeden byleček a v něm stoloval stáleček. Mámovala tam jedna žilka a ta synovala říkáčkovi: "Nahoubuj hledánky, říkáčku, upolévkujeme si vařenu."

A tak říkáček odlesoval do chodína a houboval hledánky. Houboval a houboval, ale nikde žádná pořádná hledánka, všude jen muchomůrčí nejedlivky. Konečně říkáček přelesil tam, co potočil bublánek. A vida, v tom bublánku nožkuje třepkami lezouk! Broukoval asi kolem bublánku, až se tam kutálně donešikoval.

Říkáček rychle naručnil táhlu a vyručnil lezouka z bublánku. A lezouk mu za to poušil do šeptáče, kde se hříbkují schováváčky. Říkáček pak nataškoval plnou sbírku schováváčků a doma si s žilkou upolévkovali vařenu. Jak ji lžícovali naběrami, nosovala jim do voňáků.

A lezouk? Ten si broukuje po chodínu, nožkuje druhým lezoukům třepkou a zdravitě radostní: "Večerní dobrouš!"

Mé setkání s experimentální poezií

Kdy a kde jsem se poprvé setkal s názvy *experimentální poezie*, *konkrétní poezie*, *vizuální poezie* a *fónická poezie*, nevím; pochybuji však, že to bylo dříve než v r. 1963. Ale na to, kdy a kde jsem byl díly experimentální poezie poprvé intenzívně osloven, si pamatuji; stalo se tak v první polovině dubna 1964 ve Špálově galerii při zhlédnutí výstav Jiřího Koláře a Vladimíra Burdy (domnívám se, že barevné typogramy, které tam Burda vystavoval, jsem již potom nikdy neviděl). Mé první setkání s tvůrcem patřícím k tomuto směru se uskutečnilo téhož roku na podzim: tehdy jsem našel odvahu vyhledat básníka, kterého jsem do té doby ctil především jako překladatele *Šibeničních písní* Christiana Morgensterna - kultovní knihy přátelského kroužku několika vysokoškoláků, do něhož jsem v druhé polovině 50. let patřil. Má odvaha však nebyla bezmezná: neodvážil jsem se Josefu Hiršalovi představit jako někdo, kdo konkrétní poezii sám zkouší psát, ale hovořil jsem jen o teoretickém zájmu o ni. Protože jsem však byl vlídně přijat, poslal jsem mu výsledky svých pokusů. Tehdy jsem zkoušel slova "slepovat" nebo naopak "stříhat". Takto vznikla např. báseň ***krajina***: *v dálce / se černá / les / t // kolem nás / je prvotřídní / past / va // opravdu: / někde blízko / mlaská / býk // ovec*

Ulevilo se mi, že mou proměnu z teoretika v praktika přijal J. Hiršal bez komentáře. Během r. 1965 jsem potom za ním dosti pravidelně docházel do redakce, kde pracoval. Díky těmto návštěvám jsem poznal další dva experimentální tvůrce: přihlásil se ke mně brněnský básník Jiří Valoch a já sám jsem navázal kontakt s tehdy již proslulým Ladislavem Novákem žijícím v Třebíči (koncem r. 1965 měl výstavu ve Špálově galerii).

Jiřímu Kolářovi mě představil Jindřich Chalupecký. Došlo k tomu v únoru nebo březnu 1966 v Redutě. Tehdy jsem psal především to, co jsem nazýval binární poezií; s využitím binárního kódu jsem vytvářel jakési *umělé* konkrétní básně. V té době jsem se postupně seznamoval s dalšími tvůrci: paní Bohumilou Grögerovou, Josefem Honysem a s trojicí autorů mně generačně blízkých: Jindřichem Procházkou, Zdeňkem Barborkou a Vladimírem Burdou. U stolu, u něhož v kavárně Slávie J. Kolář pravidelně sedával, jsem poznal též básníka Emila Juliše. Na schůzkách u Kolářů, které začaly o něco později, jsem se setkával i s paní Bělou Kolářovou.

Pozvánky na schůzky v bytě u Kolářů rozesílal zřejmě V. Burda. Nalezl jsem pozvánky na čtyři sobotní schůzky u Kolářů, které Vladimír podepsal : na 4.3. (program neuveden), 8.4. (na programu byl Burda), 13.5 (na programu byl Barborka) a 3.6. 1967 (vždy ve 20 hodin). Patrně těch schůzek bylo více. Program červnové schůzky byl důležitý: konečná redakce sborníku. Sborník se nazýval VRH KOSTEK. Pro mne osobně skončila mým autorským podílem na tomto sborníku první (přibližně tříletá) etapa mých aktivit v experimentální poezii.

Sborník vyšel až v jiném čase.[1]

Ladislav Nebeský

[1] *Vrh kostek* /česká experimentální poezie/. Ed.: J. Hiršal a B.Grögerová. TORST, Praha 1993.

a	I O	n	I I I
b	O O I O	o	O
č	I I O	p	O O
d	O O I I	r	I I
i	O O O I	s	O O O O
k	O O I	t	O I

y I I I O

/ s t o j í c í /

/	O I I O O O O I	oči
l	I I I O O O O O	nos
e	I I O I I I I O	rty
ž	O O I I I O O I	krk
í	O O I I O O O O	prs
c	O O I O O O O O	pas
í	O O I O O O O I	bok
/	I O O I O O I I	atd

o n r k p p b a
č o t r r a o t
i s y k s s k d

(L. Nebeský, 1965)

Poezie, počítač a básník

Počítačové zpracování přirozeného jazyka má dnes ve světě řadu aplikací; dobře však víme, že počítač není schopen tvorby ve vlastním slova smyslu. Programátora tu čekají nanejvýš složité úkoly, jako výběr a uspořádání lexikálních jednotek v souladu se zadaným tématem, ideou, syžetem, kompozicí a v poezii navíc příp. zvládnutí metra a rýmu, nemluvě o výstavbě relevantních slovníků lexikálních jednotek a jejich charakteristik. To všechno jsou práce, které lákají svou problémovostí i odrazují náročností. Přitom je člověk schopen zatím předat stroji z obrovského množství svých racionálních i neracionálních informací jen zcela nepatrný zlomek. Zatímco stroj má omezený slovník a fixní gramatická pravidla i pravidla výstavby textu, má literární tvůrce k dispozici obrovský slovník a je v oblasti pravidel textové výstavby - na rozdíl od stroje - kreativní. Na druhé straně jsou však jazykové prostředky počítače stále aktivní, zatímco slovník člověka je aktivován jen zčásti. Rozdíl je tu právě v tom, co je specificky lidské: selektorem u člověka je tělesný a duševní stav, vliv okolí, denní doba, nálada, dispozice, zážitky, dojmy apod. Samozřejmě i tyto faktory lze formalizovat a naprogramovat, ale zatím jsou superpočítače používány pro jiné účely. V případech, kdy počítač je "finálním výrobcem" básně, je oprávněné spolu s M. Bensem mluvit o dvou fázích tvůrčího procesu, a to o koncepční fázi realizované básníkem a o fázi realizační, jíž je tvorba básně strojem. S. Marcus uvádí, že při aplikaci počítačové poezie ve formě výukového programu jsou žáci vyzýváni k testování odhadu své účasti a účasti stroje na tvorbě básně. U prvních básní mají studenti tendenci zveličovat úlohu stroje, po delší praxi už jsou vesměs přesvědčeni o vyšším podílu člověka.

Také názory na význam autora básně se liší. Vzhledem k tomu, že strojová poezie dospěla k pozoruhodným dílčím výsledkům, setkáme se dost často s názorem, že "pro hodnotu básně není podstatná geneze, ale výsledek, a nemáme důvodu dělat výjimku u "umělé" poezie" (Levý 1971). M. Bense (1962) formuluje svůj názor na specifiku strojové a umělé poezie s použitím termínu osobní básnické vědomí: "Přirozenou poezií se zde rozumí ten typ poezie, který v klasickém a tradičním případě předpokládá osobní básnické vědomí... Zkrátka je zde předem existující (preexistující) svět a ten může být jazykově vyjádřen. Naproti tomu umělou poezií se zde rozumí poezie, u níž neexistuje osobní básnické vědomí, a tedy žádný předem existující svět, a psaní zde tedy není jeho ontologickým pokračováním."

Z hlediska poetiky uměleckého díla není strojová poezie něčím zcela výrazně odlišným od poezie moderní, která je, jak známo, založena na kontrastu jazykové automatizace ve starém umění a v neuměleckých textech na jedné a aktualizace, inovace v moderních textech poetických na druhé straně. Převedeno do jazyka matematiky jde o nízkou frekvenci uměleckého prostředku (jeho neočekávanost) spojenou se značnou pravděpodobností jeho výskytu (markovovský řetězec), srov. J. Levý (1971).

Při srovnávání strojové a "přirozené" poezie se někdy zdůrazňují rozdíly ve frekvenci obrazných prostředků. S. A. Zavadskij (1972) upozorňuje mj. na velký počet aliterací a oxymór. Zdá se, že toto konstatování aspoň zčásti platí u méně sémanticky sevřených strojových výtvorů. Např. v ukázkách Stickelových autopoemů uváděných S. J. Schmidtem (1969, zde příl. 1) najdeme oxymoron, katachresi a synestesii (jako tropy vyjadřující neobvyklé sémantické spojení lexikálních jednotek) vždy v méně než 50% případů. Výskyt aliterací či paronomázií je dokonce velmi nízký. Podstatnější však je, které tropy v umělé poezii chybějí vůbec nebo jsou zastoupeny zřídka: jde o přirovnání, metonymii, synekdochu, klimax, gradaci, metaforu aj. Jsou to obrazné prostředky založené na záměrném sémantickém efektu, případně na výstavbě textových úseků vyžadujících zpracování sémantických vztahů mezi lexikálními jednotkami textu, které se dosud nedaří počítačově zpracovat.

Z uvedeného vyplývá, že i strojová poezie se do značné míry vyznačuje vlastnostmi, které charakterizují moderní poezii 20. stol. Organizace jazykových prostředků ve strojových textech obdobně navozuje pocit rozporuplnosti, efekt zklamaného očekávání i pocit odcizení. Postupy, jimiž strojová poezie dosahuje těchto efektů, vedou často k úvahám, ke kterým básnickým směrům má strojová poezie nejblíž. Nejčastěji se mluví o dada, konkrétní poezii a surrealismu.

K. Šimončič (1968) uvádí, že v počítačové poezii, stejně jako v tvorbě surrealistické, je položen důraz na izolované slovo; toto konstatování však nepochybně platí pro atematické strojové poetické výtvory. V tematicky konsistentnějších básních je uměleckým prostředkem text jako celek. Např. v 60. letech bylo v Československu zpracováno na počítači SAAB několik básnických textů na základě slovní zásoby českého básníka Jaroslava Seiferta, pozdějšího nositele Nobelovy ceny za literaturu (J. Levý - K. Pala 1968; zde příl. 2). Jejich poetika je založena na volném řazení obrazů bez sepětí vůdčí ideou. Proti tomu často citovaný text Stickelův, Autopoem Nr. 151, stejně jako četné texty Milicovy a jiných, je příkladem na tematicky vystavěnou lyricko-satirickou báseň (srov. příl. 1), kde uměleckým prostředkem nejsou jen jednotlivá slova nebo slovní spojení, nýbrž text jako celek.

Zdá se, že méně problémů co do různorodosti nutných řešení přináší strojové zpracování výtvarných artefaktů, srov. M. L. Prueitt (1984). Spojením strojového zpracování textových a obrazových informací s estetickým dosahem lze dosáhnout automatické tvorby tzv. vizuální poezie, která uměleckými prostředky výtvarně pojednává textové jednotky, zvl. slova a jejich části, tj. morfémy, slabiky, písmena, číslice a další grafémy (jak je to předvedeno i zde v článku L. Nebeského). Vizuální poezie je synkretický druh umění. Vyznačuje se neoddělitelností jazyka a výtvarného projevu, stejně jako je tomu v případě synkretismu jazyka a hudby ve spontánní písňové tvorbě typu lidové písně. Toto konstatování se ovšem týká nejen básní postavených na izolovaných jednotkách lexikální zásoby, nýbrž i básnické tvorby využívající menších jednotek psaného jazyka, výtvarně organizovaných. Při strojovém generování vizuální poezie se navíc do působení výtvarného provedení básně integruje estetický moment uplatnění exaktních metod, pomocí nichž byl zpracován jazykově vizuální materiál, a estetično plynoucí z výsledků tohoto uplatnění.

Počítačová poezie má už dnes poměrně bohatou historii ve třech překrývajících se etapách. V první etapě vytvářely "poezii" počítače, a přestože výsledky nebyly vždy nejlepší, tvrdilo se, že jde o "specifickou" poezii. Většina básníků nebo lingvistů prakticky generujících novou poezii je však ve svých závěrech značně skeptická. Srov. H. Franke (1974) ("neexistuje nezbytnost využívat stroje k vytváření uměleckých děl tam, kde může být dosaženo lepších výsledků, než tomu bylo dosud") a Pala (1972) ("i ta nejlepší současná formální gramatika pro počítač představuje jen zlomek gramatiky, kterou má k dispozici básník - i ten nejhorší").

Druhá etapa je charakterizována posunem role počítače do funkce pomocníka, inspirátora básníka. Joyce (1975) uvádí příklad Kilganoonovy spolupráce s počítačem. Někteří odborníci (J. Levý 1971, D. Peterson 1984) však právem poukazují na to, že s počítačem mohou dosáhnout značných úspěchů i básníci průměrní a podprůměrní. Dá se říci, že ve vážně míněném umění reprezentovaném tvůrčím básníkem je užívání počítače jako pomůcky pravděpodobně zbytečné. Osobně se domnívám, že počítač by mohl pomoci řešit spíše výtvarnou strukturu díla v případě tzv. vizuální poezie a pomoci tak básníkovi, který by neměl zcela vyhraněné představy o výtvarné podobě své básně.

Třetí etapa vývoje strojové poezie se začala výrazněji projevovat začátkem 80. let (srov. S. Marcus 1984). Tato etapa vychází z etapy druhé, avšak jejími protagonisty nejsou profesionální básníci, nýbrž děti a studenti. Zařazení procesů

generování strojové poezie do estetické školní výchovy je krok, který je podle mého názoru z celospolečenského hlediska nejzdařilejší a funkčně nejoprávněnější aplikací koncepce strojového generování poezie.

Práce s počítačem ve škole jako s učicím strojem odpovídá současným pedagogickým trendům. Americké pokusy (S. Marcus 1984) plně potvrdily evropské poznání, že děti a mládež mají být uváděni do všech forem společenského bytí v jejich současné a perspektivní podobě. Integrace různých druhů umění v nové, synkretické formy je nepochybně projevem snahy o totální kreativitu, která zase odpovídá na jedné straně lidské intenci k transcendenci, na druhé straně pak k sebeuvědomování člověka. Takto orientované činnosti nepochybně naleznou své místo ve výchově dětí a mládeže, protože odpovídají snaze po překonání odcizení plynoucího z moderní civilizace.

Výchovná hodnota integrovaných uměleckých forem spočívá v estetickém pocitu z moderní techniky, z krásy kombinatoriky apod. Ne každý vzdělaný člověk, tím méně nedospělý, je schopen mít pocit krásna z uplatnění matematiky a logiky, zvlášť je-li humanitně zaměřený. Naopak technicky orientovaní jedinci často nedoceňují umění, zejména literaturu a výtvarné umění. Tuto propast mezi dvěma tak odlišnými skupinami lidí může pomoci vyplnit počítačová vizuální poezie: nematematickým duchům může přinést estetický požitek z procesu uplatňování kombinatoriky na známý jazykový materiál, příp. z technicky zajímavého procesu výtvarného ztvárnění textu. Na druhé straně studenti exaktně orientovaní mohou zde díky esteticky působícímu materiálu i výsledku jejich převážně počítačově orientované kreativity získat pozitivní vztah k poezii a výtvarnému umění.

V této souvislosti však vzniká otázka: Je vůbec reálné uvažovat v době vrcholné technické specializace moderního světa o výchově jeho populace k renesanční polyfunkčnosti? Ze zkušenosti lze říci, že současní lidé kolem počítačů se jeví ve značné míře jako múzické osobnosti aktivně pěstující amatérské umění v autorských i interpretačních formách (srov. příspěvky J. M. Bloudila v tomto čísle). Dalších dokladů o možnosti symbiózy technické, resp. vědecké a umělecké kreativity přináší život stále dost. Jak je tomu však u jiných vrstev populace, tvořících její zdrcující většinu? Domnívám se, že zde je nejdůležitější začít s komplexní kreativitou ve škole; srov. i zdůrazňování výukového operacionalismu u J. Piageta (1961). Je nutno konstatovat, že v tradičních estetickovýchovných činnostech na základních školách se autorská kreativita uplatňuje jen ve výtvarné výchově. Mohlo by se zdát, že kreativita např. hudebně skladatelská nebo literárně autorská je pro dětský věk

příliš náročná. Pravý opak je však pravdou, což potvrzuje autorská aktivita dětí předškolního věku ve všech uměleckých oblastech, kterou potlačí až preskriptivně zaměřená školská výuka. Tak se celá problematika komplexní estetické výchovy dětí a mládeže, ale i dospělých amatérů, přesouvá do oblasti výukových programů, včetně programů pro počítačovou poezii.

Zdařile charakterizoval smysl počítačové poezie K. Šimončič (1968): "V jednom ze surrealistických manifestů tvrdí Breton a Eluard, že moderní, tj. surrealistická báseň musí odpovídat "debaklu intelektu". Avšak počítačová lyrika, esteticky často velmi působivá, je daleko více triumfem než debaklem lidského důvtipu."

Oldřich Uličný

Literatura

Bense, M.: Theorie der Texte. Köln-Berlin 1962. 98 s.

Franke, H. W.: Phänomen Kunst. Schauberg 1974. 183 s.

Joyce, J.: Poetry Generation and Analysis. In: M. Rubinoff (ed.): Advances in Computers. 1975, s. 43-72.

Levý, J.: Bude literární věda exaktní vědou? Praha 1971. 459 s.

Levý, J. - Pala, K.: Generování veršů jako problém prozodický. In: Teorie verše II. Brno 1968, s. 73-82.

Marcus, S.: Computers and the Poetic Muse. Educational Technology, August 1984, s. 15-20.

Milic, L. T.: The Possible Usefulness of Poetry Generation. In: R. A. Wisbey (ed.): The Computer in Literary and Linguistic Research. Cambridge 1971, s. 112-125.

Peterson, D.: Cybernetic Serendipity. Popular Computing 4. Nov. 1984, Nr. 1, s. 74-78.

Piaget, J.: Psychologie inteligence. Praha 1966. 112 s.

Prueitt, M. L.: Art and Computer. New York 1984. 246 s.

Schmidt, S. J.: Člověk, stroj a báseň. Liberec 1969. 52 s.

Šimončič, K.: Surrealist Poetics and Computer-Produced Poetry. In: Czechoslovakia Past and Present II. Haag 1968, s. 1098-1103.

Stickel, G.: Computer Dichtung. Der Deutschunterricht, 18, Nr. 2, 1966.

Zavadskij, S. A.: Teorija i praktika "mašinnoj poezii". O nekotorych zarubežnych eksperimentach. In: Chudožestvennoe i naučnoe tvorčestvo. Leningrad 1972, s. 293-308.

Příloha 1

Autopoem Nr. 151

HURRA! HELLE KRITIKER DICHTEN.

UND DER EFFEKT IST LANGSAM.

WARM TRILLERT DER WERTVOLLE UNSINN.

EINE GESTALT GLEITET RUND UND STARR.

METRISCH SCHALTET DAS SINNLOSE METRUM.

WEIL DER PINSEL RASSELT, SIND WIR AB UND ZU KUENSTLICH.

KUNST IST BEWEGLICH UND MUSIKALISCH.

DIE LOESUNG LERNT!

WENN DAS GLEICHMASS ERSCHEINT, MUSIZIERT EIN MATERIAL.

Příloha 2

ANDĚL STOLU ZPITÉHO NEVÍ JIŽ

NEMILUJE

EROTICKY NEMILUJE

BIČ POLODRAHOKAMU EROTICKÉHO PRÁVĚ PŘIPOMÍNÁ

A BIČ SMYSLU PŮLNOČNÍHO SE ROZNĚCUJE

BIČ SE VÁBÍ TĚŽKO A NEMILUJE SE

ZDĚŠENĚ ČTE MILENEC

MILENEC EROTICKÉHO STOLU NOVÉHO SNAD NETUŠÍ

BUDOU ZABÍJET PRAVÍ CHLAPI

VRAŽDÍ SNAD EPILEPTIČTÍ MECHANIČTÍ PTÁCI

VRAŽDÍ TAM CHLAPCI

BUDOU ZABÍJET PRAVÍ CHLAPCI

LOVCI PLÁČÍ NEJVÍCE

PRÁVĚ PLÁČÍ MECHANIČTÍ STEJNÍ NEPŘÁTELÉ

STŘÍLELI NEJVÍCE NEJBLIŽŠÍ NEPŘÁTELÉ

VAROVAL HLAS JEDNOHO SMYSLU NOVÉHO

Jazyková kreativita programátorsky písničkářská

(pro sálový počítač EC 1055 - 1981)

SÁM JÁ LADÍVÁM RÁD

C As G^7 C Ami Dmi^7 G^7

Sám já ladívám rád, jen sám,

mám svůj počítač rád, jsem sám.

Dmi^7 G^7 Dmi^7 G^7

1. Sám si problém stvořím, sám se s daty mořím,

Dmi^7 G^7 Cmaj C^6

do programu vidím jen já sám.

D^7 Ami^7 D^7 Ami^7

Sám ho naděruju, sám ho zkontroluju,

D^7 Ami^7 Fmi^x G^7

sám svůj program štítky obkládám.

C As G^7 C

Sám já ladívám rád, jen sám.

2. Sám si tasky hlídám, sám svý joby střídám,

pásky motám, diskem točím sám.

Sám s magnetem chodím, sám se fajly brodím,

sám si velím, provádím já sám.

Sám já ladívám rád, jen sám.

3. Sám se rozhoduju, sám se rozvětvuju,

místo GO TO poskakuju sám.

Sám si data čítám, sám na prstech sčítám,

mezi cvoky plno přátel mám.

Sám já ladívám rád, jen sám.

ČEŠTINA V KONTAKTU S JINÝMI JAZYKY

Nad jazykovou kreativitou cizinců

Jistý věhlasný dramatik, byv zvídavými žurnalisty vyzván, aby prozradil zaručený recept, "jak napsat divadelní hru", pravil: "Sedněte si, vezměte tužku a papír a napište divadelní hru." Jak prosté... A jak pravdivé! Psát se totiž člověk naučí psaním, mluvit mluvením (lhostejno, zda v jazyce mateřském, či cizím). Bez tvořivého, činorodého přístupu není výsledků.

To, čemu se říká komunikační kompetence, tedy schopnost úspěšně vytvářet i přijímat mluvené i psané texty, jaksi nespadne z nebe. Právě naopak: je nutno ji postupně utvářet, získávat - tu snáze a rychleji, tu zase pomaleji, bolestněji, pracněji. Sami to znáte nejlépe. Dnes by snad už každý našinec mohl dlouze a barvitě líčit své zkušenosti s atakováním nějakého cizího (a ovšem i českého) jazyka. Znalost jazyků je v současné době nutností, samozřejmostí.

Jak známo, s cizími jazyky se zdaleka nelopotíme sami. V této souvislosti může nám, tedy českým mluvčím, jen a jen lichotit, že stovky, ba tisíce zájemců usilují o aktivní zvládnutí "naší" češtiny. Pocházejí z nejrůznějších koutů světa i jazykových společenství, různá je jejich motivace a důvody studia, různý je jejich přístup k českému jazyku, různé jsou i potíže (nebo naopak úspěchy!) při jeho osvojování. Každý z nich - bez rozdílu - zasluhuje uznání. Kdyby totiž hned na začátku svého koketování s češtinou alespoň matně tušili, co je čeká a co je nemine, nevím, nevím, jak by to s tou jejich - na naše malé české poměry - hojnou účastí a počátečním entuziasmem dopadalo.

Cizinec, čeština a kreativita: kde začít? Těch střetů a průsečíků individua s jazykem je nepřeberné množství. I malá ochutnávka tvůrčích i "těch ostatních" jazykových počinů jinojazyčných mluvčích spáchaných na naší mateřštině by byla v pravém slova smyslu vyčerpávající. Mohl bych se totiž rozepsat o různých zvucích a pazvucích, které cizinci učící se češtině vyluzují (*ř, ch, h*, souhláskové skupiny aj.), o úrazech mluvidel při výslovnosti slov typu *řeřicha, zmrzlina,*

skříň, o snahách reformovat českou kvantitu, zavést do naší rodné řeči nosovky, popř. různé mlasky, či do ní tvůrčím způsobem přenášet cizí přízvuk a intonaci. Mohl bych prezentovat jejich novátorství tvaroslovné (více či méně radikální redukce pádů a deklinačních typů, nárůst počtu invariantních slov, vytrvalé pokusy o jistou liberalizaci a zpravidelnění koncovek, srov. např. *je tu mnoho sníhů; člověk* - pl. - *člověky, člověci, člověkové*), výstřelky v oblasti vidu (co se jeho tvoření i užívání týče); mohl bych připomenout některé pozoruhodné pokusy skladební, neotřelosti stylové, velkolepé zásahy pravopisné, experimenty slovotvorné (*gumabota* = *holínka;* deminutivum od slova *prase* dle vybraných verzí zní *prasko, prasečko, prasulátko, prasinko* aj.) či slalom mezi některými varietami našeho národního jazyka. Materiálu by byla spousta.

Celá záležitost má ale háček.

Jistě: bylo by to čtení poučné a poutavé, dost možná ovšem, že by se v něm mohlo hledat něco, co je podle mého soudu jaksi nepatřičné, něco, co by zavánělo jistou lacinou senzacechtivostí, čekáním na výčty legračních příkladů a kuriozit uváděných hlavně pro obveselení mysli. To si myslím zahraniční adepti českého jazyka nezaslouží. Pokládal bych to vůči nim přinejmenším za netaktní. Zkrátka: nesmíte se zlobit, ale já vám to na ně "nepovím".

Uznejte sami: dokázali byste např. veřejně vystavovat a rozpitvávat jazykový projev milé, pilné japonské panenky, která za vámi přicupitá, způsobně se ukloní, upře na vás své krásné hluboké hnědé oči a sametovým hláskem se vám svěří (vraštíc soustředěním bělostné čelo), že ji velmi zajímá *seska muruvnysé* (neporozumíte-li, usměje se a s pochopením zopakuje, že ji velmi baví *seka guruamatyké*) a že vás prosí o konzultaci? Já nikoliv.

Je samozřejmě potřebné analyzovat příčiny chyb a přehmatů, hledat cesty k jejich odstraňování; neméně významné (a v jistém smyslu dokonce klíčové) je rovněž vymezit jazykové kreativitě náležitý prostor a její roli ve výuce češtiny jako cizího jazyka zřetelně definovat.

Jak jsem již naznačil, existuje tvořivost a "tvořivost". Mám na mysli na jedné straně kreativitu žádoucí, umnou a smysluplnou, podloženou zvládáním systému příslušného jazyka a na straně druhé pseudokreativitu, činnost pouze "rádoby" tvůrčí, nesoucí stopy neznalostí, všelijaké nedostatečnosti, improvizace, diletantismu, furiantství. V jazykové praxi se lze setkat s oběma. Jde, resp. mělo by jít mimo jiné o to, aby projevů "té druhé" bylo co nejméně.

Jazyková tvořivost cizinců učících se česky by podle mého mínění neměla být spatřována v "experimentátorství" (tedy ve vytváření "jinakostí", čehosi

nového, podezřelého, s češtinou nesourodého), ani v "destruktivismu", v nejrůznějších defektech a deformacích (v projevech záměrného či nevědomého nerespektování, narušování, borcení systému jazyka, v jeho pidginizaci), nýbrž v účelném využívání možností (tradičních, ověřených, rodilými mluvčími akceptovaných), jež čeština nabízí (čili v určité aktivní funkční jazykové kombinatorice).

Neveďme cizince k vytváření "nové", resp. "jejich" češtiny. Mějme je spíše k tomu, aby patřičně využívali bohatství češtiny stávající. Té naší, domácí. To, pokud jde o jejich kreativitu, bude úplně stačit.

Milan Hrdlička

Čeština je jazyk tvořivý

Jazyková tvořivost může být záměrná, plánovaná či dokonce profesionální činnost, tedy činnost zároveň i očekávaná a žádoucí. V takových případech ji lze kritizovat, či obdivovat. Zábavnější však většinou bývá, objeví-li se nečekaně - může nás nejen překvapit, ale i zaskočit. Nemusíme právě poslouchat Lizu Doolittlovou ani číst projevy pana Kaplana. Ano, mám na mysli jazykovou tvořivost při výuce a studiu cizích jazyků. Na stránky našeho časopisu patří především jazyk český - pootevřme tedy dveře do učeben, kde probíhají kursy češtiny pro cizince.

Prostor se tvořivosti v rukou (či snad přesněji v myslích) studentů otevírá na všech jazykových rovinách. Opomenu-li počáteční (a někdy i dlouhodoběji trvající) výslovnostní žerty a přeřeknutí, stejně tak jako náhodné "překlepy" psané, začíná hra při skloňování a časování. Záměna tvaroslovné koncovky může nechtěně způsobit například změnu původce *(Když lekce nerozuměla, zeptala se Anne učitelky.)* nebo signalizovat příslušnost k jinému deklinačnímu typu, rodu apod. *(Ti krásní městi se jí líbili. Kontrolovali uspořádání dokumentek a rozhovorů. Dělali jsme mnoho věců a typů cvičení. Nejdůležitější bylo, že máte moc dobrého smysla pro humor.)* Reflexivita sloves neexistuje ve všech jazycích, a tak je třeba si na ni v češtině zvykat; vynechání zvratné částice může změnit objekt děje *(Studovali jsme se pilně)*. Slovesný zápor podezřelý svou jednoduchostí svádí alespoň k oddělenému psaní, které spolu s interpunkcí vyvolává dvojznačnost *(Ne líbí se mi to město)*.

V rovině lexikální poskytují vděčnou šanci tvořivosti především paronyma, tj. nepravá homonyma v širokém smyslu, která svou formální podobností ohrožují porozumění. Víme, co měli autoři na mysli, prohlásili-li česky např.: *Pražská šunka je svatá. Myslím po kursu jsem schopený. Učitelka je vyučená, přejemná a trpělivá. Ano, masáž, zadek máš ráno*?

Na pokročilejším stupni studia a s jistou znalostí české slovotvorby lze "svobodně" tvořit nová pojmenování (budiž na obranu tvůrců připomenuto, že často zcela pravidelně podle existujících slovotvorných modelů): *akademice, básnice, poslice, člověčice, hošice, dojáč, dramatec, báječník, o kultuře, oblékání a zvláštně o jídle, velmi použitečná lekce.*

Velmi bohatým zdrojem tvořivosti konečně bývá interference mateřského jazyka, která se projevuje nejčastěji při výběru slov a při stavbě vět, zejména u slovesných a předložkových vazeb. Celkem snadno rozeznáme původní jazyk za vyjádřeními jako: *studenti od jiných států, podepsala jsem moje jméno do té školy, cizinec na Můstku vymění, jede na Dejvickou a potom následuje za americkými studenty na kolej. Výlet na Moravu jsem bavila.* Také při doslovném překladu víceznačných slov je šance zvolit význam neadekvátní v cílovém jazyce (*Konečně naše učitelka mluví velmi jasně česky. Konverzace pamatovala mě rozumět. Všichni profesoři dobrou cestu se snažili dělat.*). I u jednoznačných slov se nabízí výběr cizojazyčných ekvivalentů, které se mohou významem shodovat nebo lišit jen nepatrně, ale na rozdíl od původního výrazu patří do stylově příznakové vrstvy české slovní zásoby *(Jsem ráda, že měla jsem počestnost účastnit se, a děkuju všem za tu přednost. Učitelka nám dala podporu, abychom se snažili vyjádřit celou větu nebo nápad.)*

Učitel češtiny jako cizího jazyka by mohl obdobné příklady, jichž má jistě z vlastní praxe zaznamenáno přehršle, skepticky hodnotit jako pedagogický neúspěch. Vezmeme-li však v úvahu, že jejich autoři v nich používají jazykové prostředky ve všech základních funkcích (tj. sdělovací, poznávací, estetické i pragmatické) často naráz (byť většinou neuvědoměle), můžeme konstatovat, že jazyková výuka svůj cíl splnila. Vždyť slýcháme-li a tolerujeme-li u vzdělaných rodilých mluvčích, že *Je v tom strašný džem* nebo že *Byla provedena konzumace celkem za tisíc korun*, jistě porozumíme i závěru dopisu zahraničního studenta, který ilustruje tvůrčí přístup k jazykovému projevu: *Výuka byla vždy legrační a baviny. Každý den, když byl unavený ráno, byl jsem lepší odpoledne po výuce. Až potom, přeju si hodně štěstí a zdraví a ještě jednou děkuji. Ahoj...*

Ivana Bozděchová

...huňár scépeň kámoš
Cizí jazyky a jazyková tvořivost

Jazyk pro nás nepředstavuje jen soubor daných, "hotových" prostředků určených k prostému převzetí, ale také soubor možností a výzvu k variacím a hrám, k odhalování skrytých, při automatizovaném užívání neuvědomovaných kvalit. Nejběžnějším a nejvhodnějším místem pro naši jazykovou tvořivost je jistě mateřský jazyk, nejednou se však předmětem tvořivých zásahů stávají i jazyky cizí. Většinou jde bohužel o tvořivost spíše nedobrovolnou a často také neuvědomovanou - vyplývá z napětí mezi nedostatečnou znalostí cizího jazyka a nedostatečnou komunikační zkušeností na jedné straně a potřebou, příp. nutností vyjádřit se a dorozumět se na straně druhé. Tato nedobrovolná tvořivost pak bývá - hlavně v literárních textech - záměrně napodobována a stylizována a může se stát zdrojem komiky jazykové i situační (o díle jednoho z mistrů této techniky, Josefa Škvoreckého, jsem psal v ČDS 4/96.)

Nyní se ale chci zastavit u jiné formy jazykové tvořivosti zaměřené na cizí jazyky: Povšimnu si vyjádření, která se vydávají za cizojazyčná, avšak ve skutečnosti jsou záměrnou simulací, umělým a svévolným seskupením prvků cizího jazyka, resp. prvků, které cizí jazyk nějak připomínají. Podnětem k této jazykové tvorbě někdy bývá problematický vztah k nositelům daného jazyka, promítá se do ní posměch, pohrdání i nenávist, avšak podstatně se také uplatňuje (a to je jistě vítanější) jemná ironie nebo čiré potěšení ze hry, z manipulace se strukturami cizího jazyka, a samozřejmě rovněž z komického účinku, který zdařilý výsledek hry vyvolává.

Ponechám stranou různé tradované, často posměšné formulace a soustředím se na doklady "cizojazyčné" tvořivosti obsažené v uměleckých dílech. Z jejich porovnání vyplývá, že můžeme počítat se třemi základními přístupy:

V prvním případě zůstává vyjádření plně v rámci cizího jazyka, jen se vyhrocují a až do absurdity převádějí principy a tendence, jež jsou v daném jazyce přítomny a jež jej možno říci reprezentují navenek, naplňují povšechnou představu o jeho povaze. Připomeňme alespoň monstrózní německé složeniny, které hrdinovi románu Marka Twaina *Yankee z Connecticutu na dvoře krále Artuše* slouží jako mocná zaklínadla s drtivým účinkem na posluchače (překlady jsou uvedeny v poznámkách k Twainovu textu): *"Constantinopolitanischer-*

dudelsackspfeifenmachersgesellschaft!" (cařihradská společnost výrobců píšťal pro dudy), *"Nihilistendynamittheaterkaestchenssprengungsattentaetsversuchungen!"* (pokusy nihilistů o atentáty na divadelní pokladny pomocí dynamitových výbuchů), *"Transvaaltruppentropentransporttrampelthiertreibertrauungsthraenentragoedie!"* (dojemná svatební tragédie poháněče transvaalských dromedárů pro transport vojenských jednotek v tropech) a konečně *"Mekkamuselmannenmassenmenschenmoerdermohrenmuttermarmormonumentenmacher!"* (výrobci mramorových monumentů pro mouřenínskou matku masového mordýře mohamedánů z Mekky).

Druhý postup je právě opačný: Vyjádření je jen zdánlivě formulováno v cizím jazyce, ve skutečnosti získává smysl pouze v jazyce domácím; dojem cizosti se vyvolává "povrchovými" prostředky, jako je intonace a přízvuk nebo na druhé straně způsob grafického záznamu, případně výběrem takových sledů hlásek, které nějak připomínají výrazy v cizím jazyce.

Nelze opomenout řečové výkony Vlasty Buriana, který v jednom ze svých filmů (pokud mne paměť neklame, je to *Lelíček ve službách Sherlocka Holmese*) evokuje a imituje různé jazyky; např. francouzština zní v jeho podání takto: *Lev leze do tramvaje, žere mandle, neloupá si je.* Opravdu francouzský ráz dodává této výpovědi až Burianova neopakovatelná výslovnost: zdá se nám, že slyšíme francouzštinu, ale zároveň si uvědomujeme, že jde o groteskní sdělení české. K vyvolání dojmu francouzštiny nesporně přispívají dobře vystižené zvukové podobnosti: tak slovo *lev* může připomínat francouzský určitý člen *les* [le], se slovem *žere* se může spojovat francouzské *j'aurai* [žore] "budu mít" či *j'irai* [žire] "půjdu".

Obdobnou hru provozuje Jan Křesadlo v románu *La calle Neruda.* Z dějové situace vyplývá nutnost předstírat plynnou a přirozenou znalost španělštiny (*"Kecejte něco, (...) ale dělejte, aby to znělo jako španělsky"*). Jde o dialog mezi postavami, zvukovou složku může ovšem vypravěč jen popisovat, a tak hlavní efekt spočívá v užití španělského pravopisu k zachycení promluv v zásadě českých (resp. jen velmi ledabyle pošpanělštěných):

" Yyaqué povidando mám producir? Myé nice nenapáda yaq ricáti? " otázal se [stařík] *zcela věrohodným španělským přízvukem a intonací.*

A o kousek dál následuje ještě jedna působivá otázka:

" Proch ví chumité? " otázal se tedy stařík Briana, který soustředěně a s porozuměním sledoval konverzaci.

Třetí přístup kombinuje rysy obou přístupů předchozích. Vyzdvihují se prvky příznačné pro napodobovaný jazyk, lépe řečeno prvky, které odpovídají povšechné (a pochopitelně zjednodušující a nepřesné) představě o něm, zároveň ovšem výtvor poukazuje k jazyku domácímu, zvýznamňuje se v jeho rámci.

Instruktivní příklad představuje maďarština, či spíše pseudomaďarština, kterou používá vlakový stevard ve hře Divadla Járy Cimrmana *Vražda v salonním coupé*, připravené - pochopitelně na základě Mistrova textu - Ladislavem Smoljakem a Zdeňkem Svěrákem. Ve stevardově řeči nacházíme řadu prvků, které se v maďarštině skutečně vyskytují nebo které jsme - my neznalí diváci či čtenáři - ochotni tomuto jazyku přisuzovat: hláskové skupiny *-om, -árom, -oš*, opakované *š, ň, ö, ü*, tendence k pravidelnému střídání samohlásky a souhlásky: *Húš, hentešárom, petöfi piákula šárom, Hoj, denta aparátoš!* atd.

Asi nejproslulejší stevardův výrok *Ereč piklóš neméči, huňár scépeň kámoš*, který má mít v překladu do češtiny význam *Piš, holoubku, piš, brzo zcepeníš*, zní pěkně maďarsky, současně však podněcuje k pokusům o čtení v kontextu českém, také ve vztahu k údajnému českému překladu. Překvapuje sugerovaná podobnost "maďarského" *scépeň* a českého *zcepeníš*, vzniká tu napětí mezi "typicky maďarským" výrazem *kámoš*, zvukově shodným expresivním výrazem českým a oním *holoubkem* z překladu, výraz *piklóš* může asociovat frázi *kout pikle* atd.

Jazyková hra se ovšem realizuje ještě na další rovině a zapojuje se do obecnější mystifikační hry, jež je nezbytnou součástí všech projektů Divadla Járy Cimrmana. Předem se totiž v komentáři ke hře upozorňuje, že to, co se vydává za maďarštinu, je pouze řešením z nouze: Jára Cimrman prý maďarsky neuměl a *při psaní měl k dispozici pouze jídelní lístek hotelu Petöfi a jízdní řád uherských železnic*. Zaměříme-li se na "maďarské" výrazy a obraty trochu důkladněji, můžeme sledovat Mistrovu techniku, spočívající v kombinaci skutečných maďarských slov pocházejících z oněch dvou pramenů, které byly k dispozici, obměn těchto slov a volných variací na maďarštinu. Tak do první - výše už citované - stevardovy promluvy (oslovení cestujících v kupé) jsou zamontována - spolu s názvem hotelu - maďarská slova označující maso a uzeninu (*hús, hentesáru* - písmenu *s* odpovídá v maďarštině hláska [š]). Z jízdního řádu je vyčten výraz *férencváros* (stevard jej užívá asi ve významu "nevhodný") a svůj původ zde bude mít také vyjádření odporu a hnusu *fujváros*, jež je zřejmě založeno na zeměpisném názvu *Újváros*, tj. "Nové Město".

Dodejme, že v hutné podobě se obdobný postup uplatňuje v opeře *Úspěch českého inženýra v Indii* (součást představení *Cimrman v říši hudby*). V indickém

prostředí tu jako výzvy ke klidu fungují zeměpisné názvy *Rávalpindí* a *Hindukuš*. A na závěr si zasluhuje zmínku ještě tlumočení do rumunštiny z filmu *Marečku, podejte mi pero* (natočeného podle Smoljakova a Svěrákova scénáře), vrcholící překladem výzvy *Hujere, jděte si po svých*: *Hujer, metelesku blesku.*

Citované prameny:
Jan Křesadlo: *La calle Neruda*. Praha 1995, s. 182.
Ladislav Smoljak - Zdeněk Svěrák: *Divadlo Járy Cimrmana*. Praha 1988, s. 140-158, 220.
Mark Twain: *Princ a chuďas. Yankee z Connectitutu na dvoře krále Artuše*. Praha 1976, s. 363-364 (přeložil František Gel).

Petr Mareš

Nikdo snad nepochybuje o tom, že i překlad - zejména překlad poezie - je tvůrčí čin. Zkoušení (a zakoušení) potenciálu svého vlastního (toho, co mám ve svých ústech nebo ve své hlavě). Pokud Vás baví porovnávat několik překladů jedné básně, nadchne Vás pravděpodobně kniha MORGENSTERN V ČECHÁCH (Praha 1996, ed. J. Brukner, P. Komers). Najdete v ní "21 proslulých básní ve 179 českých překladech 36 autorů", jak zní její podtitul. Až si to všechno přečtete, možná zatoužíte připojit nějakou svoji verzi. Na ochutnání vybíráme alespoň dvě Morgensternovy básně: **Dva kořeny. Rýma.**

RÝMA
DER SCHNUPFEN

Ein Schnupfen hockt auf der Terrasse,
auf daß er sich ein Opfer fasse

-und stürzt alsbald mit großem Grimm
auf einen Menschen namens Schrimm.

Paul Schrimm erwidert prompt: Pitschü!
und *hat* ihn drauf bis Montag früh.

LUDVÍK KUNDERA

RÝMA
Rýma se krčí u terasy
a oběť moudře vybírá si

-a vrhá se pak s halasem
na muže jménem Josef Bohm.

Hepčí! pak Bohm hned promptně dí.
A má ji nejméně 5 dní.

EMANUEL FRYNTA

RÝMA
Vysedá rýma na terase,
kde čile po oběti pase

-a již se vrhá zběsile
na muže jménem Nechvíle.

Ten kýchne, sáhne po šátku,
a má ji pak až do pátku.

EGON BONDY

RÝMA
Rýma skáče po terase,
oběť už si hledá, zdá se.

Už skáče, na rtech úsměšek,
na osobu jménem Pešek.

Pan Pešek řekne hned: hepčí!
a do týdne se nezlepší.

DVA KOŘENY
ZWEI TANNENWURZELN

Zwei tannenwurzeln groß und alt
unterhalten sich im Wald.

Was droben in den Wipfeln rauscht,
das wird hier unten ausgetauscht.

Ein altes Eichhorn sitzt dabei
und strickt wohl Strümpfe für die zwei.

Die eine sagt: knig. Die andre sagt: knag.
Das ist genug für einen Tag.

VLADIMÍR HOLAN

V LESE
Dva velké staré kořeny
hovoří, nudou mořeny.

Co zašumí ve vrcholech,
to dole skřípe zuby ech.

Veverka při tom, ať tak dím,
punčochy teplé plete jim.

Dí jeden: knig. A druhý: knag.
Což dost je pro den takjaktak.

EGON BONDY

DVA KOŘENY
Dva kořeny v lese leží,
baví se, jak život běží.

Co nahoře šumí v listí,
to se tady dole zjistí.

Veverka plete punčochy
pro ty dva staré lenochy.

Ten jeden řekne knik.Ten druhý knak.
Druhý den pokračují pak.

JOSEF HIRŠAL

DVA KOŘENY
Dva kořeny se pod jedlí
ke klepům z lesa sesedly.

Co do vrcholků vítr vnes,
zde dole přijde na přetřes.

Veverka, teta stoletá,
punčochy přitom doplétá.

Knik, pípne ten a knak zas ten.
A vystačí s tím celý den.

MARTA PADUCHOVÁ

KOŘENY
Dva kořeny, senioři
pod jedlí v lese hovoří

Co ve větvích jen šustne se
to se pak dole přetřese

Veverka stará plete jim
punčochy na pár tuhých zim

Jeden dí knig a druhý knag
včera a dneska zrovna tak

JIŘÍ PLOS

DVA KOŘENY
Dva jedloví kořeni
jsou do debaty vnořeni

Co větve chytí od vánku
maj jako motto k dýchánku

Pro jejich zimou stuhlé údy
veverka fusky plete z nudy

Jeden dí knig a druhý knag
včera a dneska zrovna tak

(iv)

Výskyt UFO v Čechách

Přiznejme si, že nás po léta pronásleduje pocit jisté ukřivděnosti také v tom ohledu, že výskyt UFO v Čechách nedosahuje úrovně běžné ve vyspělých západních zemích. Někteří vtipálkové se to snaží bagatelizovat, když říkají, že létající talíře se našemu území vyhýbají nejspíš proto, aby v horních vrstvách atmosféry nenarazily na naši vysokou životní úroveň. Ta tu asi byla odjakživa, neboť v české kotlině se přes usilovné pátrání mnohých astroarcheologů nepodařilo najít vůbec nic, co by se dalo alespoň trochu připsat na vrub mimozemšťanům. Žádné pyramidy nebo terasy, žádné rozjezdové dráhy či navigační znamení, ani žádné drobné přístroje nebo alespoň odpadky - prostě nic. Ba dokonce ani žádné pověsti o přistání Synů Nebes na Řípu, které vedl legendární Praletec Čech. S neočekávaným rozuzlením však přišla archeolingvistika, která vychází z předpokladu, že ještě předtím, než mohly vznikat legendy, musela vzniknout slova. A po rozsáhlé analýze nalezla slova dokazující, že Čechové jsou odedávna spojeni s UFO daleko více než ostatní národové, jaksi niterně a natolik skrytě, že si tyto své kořeny již pramálo uvědomují.

Vždyť posuďte sami, do kolika slov různých jazyků se UFO vtisklo.

Čeština: al**ufo**lie, bl**ufo**vat, e**ufo**nie, e**ufo**rie, ho**ufo**vat, ho**ufo**vé,

spol**ufo**rmovat, s**ufo**kace, t**ufo**vý, **ufo**uknout.

Němčina: anz**ufo**rden, a**ufo**pfern, demz**ufo**lge, z**ufo**lge.

Francouzština: Bea**ufo**rt, D**ufo**ur.

Angličtina: r**ufo**us.

Latina: b**ufo**nidae.

Chemičtina: diphenyls**ufo**xide, gl**ufo**sinate, s**ufo**ridazine, terb**ufo**s.

Prostě čeština jasně vede. Nicméně mějte oči otevřené - možná sami někde spatříte další **ufo.** Dejte nám laskavě vědět.

J. M. Bloudil

Medaile nebo medalie?

V porovnání s vydáním Švejka z roku 1984 přebrala edice nakladatelství Baronet i několik chyb, které za první republiky v knize ještě nebyly: tak třeba překlep "vyznamenal medalii" místo správného "vyznamenal medaili" [!] *obsahuje i vydání Československého spisovatele* (Mladá fronta Dnes, 17. 1. 1997, s. 18).

Jan Lipold se ve své recenzi jistě právem rozhořčuje nad tím, že nové vydání Haškova klasického díla v nakladatelství Baronet je plné chyb a nepřesností. Výtkou týkající se psaní *medalie* místo *medaile* však vydavateli křivdí. Většina edic Haškova románu obsahuje pouze podobu *medalie*; např. v prvním knižním vydání druhého dílu (1922) můžeme číst, že nepravý četař Teveles "měl velkou stříbrnou medalii" (s. 247). Psaní *medaile* nacházíme pouze tam, kde byl Haškův text dodatečně upravován a sjednocován (další otázkou je, nakolik jsou takové zásahy přiměřené v díle, v němž různorodost, rozkolísanost a nedůslednost patří takřka k stylotvorným principům); ve vydavatelských poznámkách k edici Československého spisovatele z roku 1962 se přímo uvádí: "podobně byla důsledně zavedena podoba *medaile* (Hašek má *medalie*)" (sv. 2, s. 283). *Medalii* tedy nemůžeme považovat za "překlep". Je to slovní varianta, kterou v dnešní češtině už zcela vytlačila konkurenční *medaile*.

Výraz *medaile* 'pamětní mince, kruhové kovové vyznamenání' představuje typické "evropské" slovo. Na počátku stojí starořecké *métallon* adaptované do latiny v podobě *metallum* 'kov'; z výrazu *metallia (moneta)* 'kovová mince' ve středověké latině vzniklo italské *medaglia* [medaljia] a odtud pak pochází francouzské *medaille* [medaj]. Slovo bylo beze změny grafiky přejato do němčiny (*Medaille*) a z němčiny konečně do češtiny. V němčině se objevuje dvojí výslovnost: proti základní spisovné výslovnosti [medalje] stojí rakouská varianta [medailje]. V češtině se nejprve prosadilo psaní vycházející z oné základní, "říšské" výslovnosti: Jungmannův slovník uvádí pouze *medalii* (s odkazem na Krameria) a uvedenou formu také nalezneme v textech řady významných autorů (mj. Palacký, Tyl, Neruda, Baar). Postupně se však dostala do popředí podoba *medaile*, odpovídající regionální výslovnosti rakouské - a pochopitelně také způsobu psaní v němčině, resp. francouzštině. Příruční slovník jazyka českého charakterizuje formu *medalie* jako lidovou, Slovník spisovného jazyka českého jako zastaralou.

Jak tyto skutečnosti vysvětlit? Nezanedbatelný vliv zřejmě mělo proměňující se postavení němčiny na českém území. Jak upozorňoval velký znalec této problematiky Pavel Trost, na konci osmnáctého století byla v Praze za "čistou" a vzorovou pokládána němčina saská, resp. míšeňská (která také byla nositelkou a zprostředkovatelkou osvícenských myšlenek). Němčina s "příměsí" rakouských prvků se naopak jevila jako špatná, nekultivovaná. Během poměrně krátké doby však v pražské němčině rakouské rysy převládly. Tím se také patrně vytvořily předpoklady k tomu, že v češtině zvítězila *medaile* nad *medalií*.

(pm)

Anglicky & česky v jedné lekci

Je zřejmé, že výuka jazyků nepostupuje zdaleka tak rychle, jak bychom si přáli pro náš rychlý vstup do NATO a Evropské unie. To proto, že pedagogové zapomněli na Komenského poučku, že postupovat se má od známého k neznámému. Zásadní chybou všech učitelů cizích jazyků tedy je, že hned zpočátku učí své žáky cizí slova - místo aby je učili slova známá, - čímž je dokonale zmatou a znechutí. Moderním lingvistickým výzkumem bylo však zjištěno, že například angličtina a čeština mají společných přes tři sta tzv. homografických (nepřevzatých) slov, tj. takových, která se píší naprosto stejně. První česko-anglický homografický slovník je uveden v příloze [1]. Uvedená slova sice v obou jazycích znamenají cosi jiného, ale hlavní je studenta především od studia neodradit. Námitky, že slovník o třech stech slovech je příliš chudý na to, aby se dalo vytvořit cosi podstatného, se však ukázaly naprosto lichými. Lze totiž vytvořit nejen velmi pěkné věty, jakož i různá rázná politická hesla, ale dokonce i básně a jedinečná odborná pojednání. K mistrovským kouskům pak patří homografické věty, tj. takové, které jsou správné syntakticky i sémanticky v obou jazycích - viz příloha [2] .Díky homografickému slovníku se tedy nyní brána jazyků tak prudce otevřela, že vymknuta z pantů se nebude moci před námi již nikdy přibouchnout.

J. M. Bloudil

Příloha 1

And - a ...Andy (gen.)
Andy - zkr. Andrew ...jméno pohoří
Bug - štěnice ...jméno řeky
Else - jinak
Fine - báječný
Gusty - nárazový vítr
Hanky - zdrob. handkerchief - kapesník
Hind - laň, zeměd. dělník
I - já
Jat - Džát, indický kmen
Jo - zkr. Joan
Kane - občan
Kate - zkr. Katka
Liz - Elisabeth
Nor - ani
Ok - v pořádku
Pat - Patricie
Prior - obchodní dům
Rome - Řím
Rusa - sambar - druh jelena
Ruse - lest, trik
Tamara - směs italského koření
Volary - voliéra
a - neurčitý člen
ale - pivo
an - neurčitý člen
ana - pozoruhodný výrok, příběh
as - jako ...asi (básn., knižně, zastarale)
baby - dítě
babu - =baboo, dospělý muž
bale - žok, strast
base - základ
bare - pouhý
bedel - pedel
bere - ječmen čtyřřadý
bijou - drobný šperk ...bijí
bim - bimbo = chlap
bit - kousek
blaze - výbuch, záře, planout, liz
blink - blikat
bob - závaží, mašlička, uzel
bod - slang: člověk, chlápek
body - tělo, těleso
bole - peň, kmen
bore - vrtat, rodil
bosky - zarostlý křovím
boule - vykládání, intarzie
bran - otruby
brume - bás. mlha
bud - pupen
bum - pobuda, prdelka, soudní sluha
bund - pobřežní hráz
by - čím, kolem
byte - slabika
cap - čapka
cape - mys
car - auto
care - péče
cary - vozík, přenos
celt - bronzová sekera s tulejí
cep - hřib
chat - povídat si
chop - sekat
city - město
cop - cívka nití, policajt, urvat
cope - přikrýt, vědět si rady
copy - kopie, kopírovat
coul - = cowl - dvojuchá káď na vodu
cud - přežvýkaná píce, žvanec
dam - hráz
dare - odvážit se
davy - přísaha

den - doupě, nora
div - zlý perský duch
dive - potopit se
do - dělat
dole - zármutek, milodar
done - udělán
doper - natěrač
dost - udělán (zast.)
drily - suše
dub - kaluž, pasovat, paklíč, dabovat
dud - hastroš, špatný, zbytečný
dupe - důvěřivec, pirátská kopie
fix - připevnit
fond - něžný
had - měl
hale - vléci, zachovalý
ham - šunka
has - má
he - on
hele - pokrýt, zakrývat
her - její
ho - oho
hone - obtahovací brousek
hod - válcovitý uhlák
hol - hovor. prázdniny
hold - drž
hole - díra
holt - lesík, houština, brloh
hora - druh tance
host - hostitel
hot - horký
house - dům
hub - náboj kola, konec trubky
item - položka
jam - marmeláda
jar - nádoba, vrzání
jato - pomocný tryskový motor
jest - žert
jet - tryskový
jo - miláček
kale - zelí
kin - příbuzenstvo
knot - uzel
lad - mladík
lady - dáma
lak - nářečně like
lam - slang. zbít, útěk
lap - olizovat, vyhlazovat
lech - chlípník
led - veden
lest - aby ne
let - nechat
lid - víčko, poklička
limb - končetina, úd
line - linka
lip - pysk, ret
list - seznam
lit - osvícený
lose - ztratit
loupe - hodinářská lupa
lump - hrouda, kus
lumpy - žmolkovitý
male - samec
malt - slad
man - muž ...mana (gen., pl.)
many - mnoho ...mana (pl.)
mat - rohož, matový
mate - kámoš
mast - bukvice, stěžeň
med - zkr: medicine
met - potkal, potkán
mete - měřit
mile - míle
milky - mléčný
mine - můj
moly - evropský česnek ryzí

mor - kyselá půda
most - nejvíce, většinou
mu - řecké mí
much - mnoho
mule - pantofel
my - můj
naval - námořní
ne - hovor: never
neb - zobák, čumák
nicy - hezký
no - žádný
nor - ani
nose - nos
not - ne
notes - poznámky
o - nula, nic
ode - óda
on - na
op - hovor. operace
ope - básn. open
oral - ústní
ovary - vaječníky
pad - vycpávka
pal - kámoš
pan - pekáč
pandy - rána rákoskou přes ruce
pane - čtvereček, bok matice
panic - panika
pant - kašna, hekat, kalhotový
papal - papežský
par - úroveň, parita
past - minulost
pasta - těsto
pat - ťuknout, plesknout, ihned po ruce
paty - tlapatý kříž
per - na (lat.)
pile - kůl
pili - bot. strom kanárník
pils - zkr. pilsener
pily - mající jemný vlas/srst
pink - růžový
pit - jáma, díra
pity - lítost
plane - rovina
plat - pozemeček, pokrm
plate - talíř
plenty - plno
plod - trmácet se
plot - parcela, pleticha
po - dětsky: hrníček, nočníček
poh - fuj
pod - upínací hlava, lusk, stádečko
pole - pól
polk - tančit polku
polo- - pólo
pop - vytáhnout
pope - papež
police - policie
posed - položil, kladl
poser - hlavolam, examinátor, pozér
pot - hrnec
pout - našpulený, sliznatka slepá
prase - geol.: prazem
prim - uspořádaný, upjatý, naškrobený
proper - vlastní, vhodný
pros - pro (pl.)
prose - próza
proud - hrdý
psi - řecké psí
pud - dět: pacička, sladkost
ran - běžel, niť určité délky
rase - = raze
raze - škrábnout, úplně zničit

rob - oloupit
rod - prut
rode - táhnout z vody na břeh,
role - role
rose - růže
rosy - růžový, nadějný
rosily - růžově, vesele, optimisticky
rub - vydřít
rube - dacan
ruby - rubín, červený nos
run - běžet
sad - smutný
salt - sůl
salty - slaný
sera - séra
sere - páka spouště
serve - sloužit
set - položit, sada
sever - rozdělit, roztrhnout
severe - vážný
sice - šestka, indický štolba
slade - plaz pluhu, rýč na rašelinu
slot - škvíra ...slota (gen., pl.)
smirk - uculovat se
snub - napomenout
sen - japonská mince
sob - vzlyk, štkát
sod - blbec, teplouš
sole - jediný, chodidlo
solen - zool. střenka
spade - piky, rýč
spile - čep
spiv - flink
spit - plivnout
step - krok
stop - zastavit
stole - ukradl
stud - pahýl, ozdobný knoflík, sloup
study - studovat, studovna
such - takový
sun - slunce
sup - večeřet, srkat, polykat
syne - ...since, staré časy
ta - dětsky: díky
taj - kuželovitá čepice dervišů
tele - televize
ten - deset
ti - rostlina Cordyline terminalis
to - k
tom - samec, podpěra, rukojeť
tone - tón
top - vrcholek
trap - past
tub - džber
tun - káď
tuny - zpěvný, melodický
tup - beran, beranidlo
type - psát na stroji
u - panský, noblesní
udal - svobodný statek
user - uživatel
v - amer.: pětidolarovka
van - předvoj, stěhovací vůz
vane - korouhvička, lopatka turbíny
vary - měnit
vat - sud
vile - hovor. odporný, sprostý
vine - popínavá rostlina
vint - vyrábět víno, karetní hra
viny - popínavý, revovitý
vis - síla
vol - perutě
volant - letící, rychlý, bystrý
volante - svižně, dvoukolový kočár
vole - hraboš, výhra všech štychů

Příloha 2

Sever plane

Rusa ten div mate, neb
proud, vale led, sice o coul mine step,
ale serve plot a most.
Tone tele, tone sob a sup.
Sad, pole a lady lid oral bosky.
Eh, severe, severe, to jest ran !

Ruse, car loupe lak u police
a bere ti pily, volant, hole a pud sole.
I ten list ode dam a dupe po tom, vole.

To my ne !

A to prase polk had, pope ?
Ne, to prase bod car a bale babu papal ovary.

Ten lump ! Dost viny a dost jest stop.
Hele syne, chop cep a dole u bran lap cary do pout !
Ale taj lest !
Hale city, stud a cud milky, Tamara vine copy - to ta past.

Prose, car-panic pad do dud baby a mile, blaze mu.
Pop ho v base ale udal.
Jat jest car ten den a davy ho bijou.

Else, care, naval mast, knot, plat a house !

Kate, tup ho, doper, top, lam, pal a trap !

Bim, bum a boule - bit jest car.
No a to ho sere.

O ČEM PŘEMÝŠLEJÍ STUDENTI BOHEMISTIKY

Kulička rulety se zastavila na straně domácích
Obrazná vyjádření ve sportovním tisku

Sportovní zpravodajství patří k nejoblíbenějším žánrům současné publicistiky. Nejenže existuje mnoho specializovaných sportovních časopisů, ale i běžné deníky obsahují až několikastránkové sportovní přílohy.

Aby se sportovní zpravodajství nestalo pouze konstatováním faktů, využívají publicisté obrazných vyjádření, sloužících k upoutání pozornosti čtenáře (*defenziva moravských Slováků nemá zdaleka takový říz jako jejich vyhlášená slivovice*) a zároveň k vyjádření osobního postoje autora k obsahu zprávy (*spanilá extraligová jízda; jeho útoky byly rychlé jak blesk; hra dostala říz*).

Protože ale novinářský text vzniká poměrně rychle a často jen s minimální přípravou, publicisté prostředky aktualizace od sebe vzájemně přebírají a využívají jistých modelů vyjádření, které vycházejí ze situací opakujících se v různých odvětvích sportu (házená: *šachová partie s vyčkáváním chyb soupeře přinesla úspěch*; hokej: *po vyrovnané první partii;* pozemní hokej: *sehráli s ním zcela vyrovnanou partii*; fotbal: *takže z toho vyšla partie plná bojovnosti a nepřesností*).

Podíváme-li se na sportovní publicistiku posledních padesáti let, zjistíme, že prostředky k získání čtenáře se postupem času měnily. Ve sportovních časopisech z padesátých let mají články charakter rozšířené zprávy, větná stavba je uvolněnější, postoje a hodnocení nejsou většinou zašifrovány do obrazných vyjádření, ale jsou vyjádřeny explicitně pomocí částic, neobrazných hodnotících přívlastků apod.: *První letošní závod ukázal velmi dobrou přípravu všech běžců a běžkyň, výsledek to správné celoroční práce. Zdá se, že i vytrvalecké tratě, kde s výjimkou Zátopka jsme nebyli dosud na žádoucí výši, se už letos podstatně zlepší.*

Sportovní zprávy z osmdesátých a devadesátých let jsou již stručnější a méně subjektivně zabarvené, jako prostředek aktualizace dominuje vyjadřování obrazné.

Současná sportovní publicistika využívá nejčastěji metafor, neboť ty text nejen aktualizují, ale zároveň splňují i požadavek úspornosti vyjádření. Metafory ve sportovním tisku nejsou tak složité jako v jazyce básnickém, a proto je lze téměř vždy bez problémů dešifrovat (*Litvínov ve čtvrtek postavila na nohy kuriózní "žabka" obránce Butka*). Pro svou jednoduchost však metafora často ztrácí hodně ze své působivosti, čtenář ji tedy nevnímá jako něco, co výrazně vybočuje ze zpravodajského textu. Přesto ale takový text na něj působí výrazněji a emocionálněji.

Kromě metafor aktuálně utvořených (*kulička rulety se zastavila na straně domácích; ale tentokrát si tam Jordan s Pippenem otevřeli svou střelnici*), najdeme ve sportovních zprávách metafory lexikální (*naši muži sbírali síly, ale ten má svůj zenit výkonnosti již za sebou*) a metafory tvořené frazémy (*jenže to už byla Sparta pánem situace; ve druhém setu si chtěl vyřídit účet se Smithovou*). Výjimečně jsou metafory v uvozovkách (*házenkáři Ivančic v posledních zápasech "jedou"*). Ty zde slouží ke zvýraznění (v uvedeném příkladu ke zdůraznění míry) a zároveň jimi autor upozorňuje, že používá obrazné vyjádření, tj. prostředek z jiného funkčního stylu.

V sportovním tisku se také velmi často objevuje personifikace spojená se synekdochou. Tento typ vyjádření je specifický svým původem. Sledujme například vznik spojení *Washington se dočkal vítězství*. V počátku vytváření tohoto typu obrazného vyjádření nebylo sloveso *dočkat se* obrazné. Autor chtěl v podstatě říci, že hráči Washingtonu se dočkali vítězství. Když pak ale nahradil část (hráči) celkem (Washington) a když se změnila slovesná osoba, sloveso se stalo personifikujícím.

Většinou je v těchto případech část (například hokejové družstvo) zastoupena celkem (název města): *Zubří zdolalo překážku*. Někdy je název sportovního družstva homonymní s názvem města, odkud pochází (v takovém případě by nemuselo jít o synekdochu), jindy je pouze součástí tohoto názvu (například FC Boby Brno), a proto například vyjádření *Brno bude hrát ve Zlíně* lze považovat za personifikaci se synekdochou.

Můžeme si všimnout, že personifikací (popř. personifikací spojených se synekdochou) postupně přibývá. V časopisech padesátých let se tento typ vyjádření téměř nevyskytuje. Novináři ho totiž považovali za příliš hovorový a nevhodný pro tisk. Raději užívali opisů (*v západní skupině zvítězil kolektiv pražské Sparty*).

Synekdocha se ve sportovním tisku objevuje i samostatně. Ve většině případů

zastupuje celek část (*Valaši splnili předpoklady*), výjimečně se objeví část místo celku (*Řepkova hlava na něj číhala u levé tyčky*).

Ve sportovních zprávách najdeme někdy také nadsázku, která zvyšuje dynamiku textu (*patnáct závodnic první kolo slalomu nepřežilo*; *Gibsonová doslova uhonila naši reprezentantku*).

Epiteta (*velký seriál spanilé extraligové jízdy*) a přirovnání (*jeho útoky byly rychlé jak blesk*) se vyskytují ve zprávách jen málo. Plní především funkci aktualizační a ne vždy jsou v souladu s požadavkem úspornosti. To platí zvláště pro přirovnání, které je pro publicistický styl příliš opisné.

Působivost obrazných vyjádření ovlivňuje i to, z jaké oblasti života pocházejí. Řada tropů se inspiruje v kuchyni: *první místo je jen polevou na dortu*; *po dvouhodinové bitvě vysokého favorita důkladně prosolili*.

Sport často sledujeme v televizi nebo z tribun sportovišť, a stejně tak divadelní hry sledujeme z hlediště, proto vznikají obrazná vyjádření pocházející z oblasti divadla: *pro druhé dějství zbylo už jen devatenáct závodnic*; *po listopadové prohře definitivně zmizela ze světové scény*.

Peníze, účty, faktury jsou také běžnou součástí naší každodenní reality (*J. Jágr má na svém kontě již padesát dva branek*; *Bubla zúročil Ihnačákovu přihrávku*).

Snad nejčastěji se opakují ve sportovním tisku spojení obsahující výrazy *boj*, *bojovat*, *dobýt* (např. *po dvouhodinové bitvě*; *druhé místo dobyl Kotkas*; *o sedmé až dvacáté místo se bojovalo*). V Příručním slovníku českého jazyka je boj v základním významu vojenský zápas, ve Slovníku spisovné češtiny už je jako základní význam tohoto slova uveden vojenský i nevojenský zápas (ve smyslu utkání sportovních družstev nebo jednotlivců).

Jak vidíme, při rozlišování prostředků aktualizace a automatizace není pevná hranice. Novináři si nedělají starosti s autorskou původností a řada prostředků aktualizace se brzy zautomatizuje a často přemění v novinářské fráze, klišé. Tento posun se někdy odrazí i v kodifikaci (viz výše uvedený příklad).

Obrazná vyjádření, sloužící k aktualizaci textu, jsou průhledná a i frazémy (jako nejsložitější obrazná vyjádření ve sportovním tisku) čtenář snadno dešifruje, neboť jde o ustálená a obecně srozumitelná spojení slov.

Je těžké předpovědět, kam se bude vyjadřování sportovních reportérů ubírat. Už dnes je ale jasné, že k ještě větší obraznosti to asi nebude. Funkce estetická by totiž mohla převládnout nad funkcí sdělovací a sportovní deníky by pak kupovali pouze milovníci poezie.

Blanka Zahajská

Už nevím co Ti mám psát....
Vynalézavost v dětských dopisech

Když jsem se před časem zabývala kompozicí dětských soukromých dopisů (podkladem mi bylo 86 dopisů dětí ve věku od osmi do čtrnácti let), zjistila jsem, že tyto dopisy, psané většinou nepřipraveně a spontánně, jsou zajímavým pramenem také pro zkoumání tvořivosti či vynalézavosti (nebo naopak nenápaditosti) dětí v psaných projevech. Myslím si, že některé z těchto poznatků stojí za zamyšlení.

Zajímavé výsledky přineslo např. sledování způsobu, jakým děti zacházejí s rámcovými částmi dopisu, tedy s oslovením, úvodní a závěrečnou částí a s podpisem.

Tyto části skýtají mnoho možností, jak vyjádřit svůj vztah k adresátovi či atmosféru celého textu. Proto jsem předpokládala, že tyto partie dopisů budou neotřelé a nezatížené často až "strojovou" konvenčností dopisů dospělých.

Analýza dopisů ovšem prokázala, že například u **oslovení** je tomu úplně naopak. U většiny věkových skupin převažuje nepříznakové oslovení *ahoj* + *jméno*, případně *milá* + *jméno*. Pouze u třináctiletých dominují oslovení invenční. Tato "vynalézavá" oslovení byla většinou typu "*čau Rami*", dále jiná pojmenování než vlastním jménem: "*ahoj všichni*", "*ahoj Cukroušku*", "*ahoj holky*", "*ahoj hodná Kláro*", případně nakupení přívlastků: "*milovaná, krásná, hodná, náramná, báječná Lucie*". V několika případech se vyskytlo i oslovení *nazdar*, případně oslovení zcela chybělo. Tyto typy oslovení téměř vždy působí spontánněji a citově angažovaněji než "klasická" oslovení jako *ahoj* či *milá*.

Všimla jsem si také toho, že pisatelé nemají většinou potřebu obracet se na adresáta i uvnitř textu. Je tomu tak především v dopisech nejmladších dětí, které mají ještě problémy se samotnou technickou stránkou dopisu. Velkým výkonem pro ně je, když napíšou alespoň holé informace. I vynalézavosti a schopnosti improvizace se člověk musí nejdříve naučit (z dopisu osmileté dívky: "*Ahoj teto Moc se mi tu líbí. Na pokoji spím ze Janou, Luckou a Romanou. Náš hotel jse jmenuje Svit. Napad sníh ale roztál zanedlouho. byli jsme na víletě nejvíce se mi tam líbyli auta ale už msím končit Ahoj Lucka*"). Naopak v dopisech nejstarších dětí se kontaktování adresáta vyskytovalo často.

Velmi zajímavý byl výsledek anylýzy **úvodu** a **závěru** v dopisech. V obou

se ustálilo několik typů víceméně konvenčních vyjádření až frází. Většinu konkrétních úvodů i závěrů (v dopisech, které úvod, resp. závěr obsahovaly - bylo jich celkem 81%) bylo možné zařadit do některé z těchto skupin. Měla jsem téměř dojem, jako by děti byly někým nuceny vtěsnat své myšlenky do několika typů frází:

(úvod)

1) Odpověď na otázky, které pisateli položil adresát v minulém dopise (např. "*dojeli jsme dobře*", "*vaří tu dobře*"), případně pisatel sám klade otázky. Řadím sem také typ úvodu "*Jak se máte? Já se mám dobře*".

2) Poděkování za dopis, případně výčitka, že adresát nepíše ("*děkuji Ti za dopis*", "*proč pořád nepíšete?*").

3) Omluva za dlouhou prodlevu před odpovědí na dopis, případně komentář k svému dopisu ("*nezlob se, že jsem Ti nenapsala dříve, ale nějak na to nebyl čas*", "*píšu Ti naposledy, protože by to nedošlo*").

4) Pozdrav ("*moc Tě pozdravuji z Prahy*", "*srdečně Tě zdravím*").

Největší oblibě se těší typ 1 a 3, které jsou pro děti nejjednodušší. Znají ho pravděpodobně i z dopisů svých blízkých, příbuzných i kamarádů. Myslím si, že po něm totiž často sahají i dospělí. Není třeba příliš přemýšlet a úvod je za námi. Tato bilance mě přivedla na myšlenku, že někdy je lepší žádný úvod než pouhá nicneříkající formalita, jako je tomu v případě úvodu "*Jak se máte? Já se mám dobře.*". Děti jsou často plny dojmů a nevidím důvod, proč by v dopisech neměly být vedeny ke stručnosti a k přímému přechodu k jádru sdělení.

Stylizace **závěru** by se opět dala pro zjednodušení popsat asi takto:

1) Typ "*Už nevím co Ti mám psát a tak už asi budu končit*", "*Ale už musím končit*").

2) Vyjádření přání, aby adresát odepsal ("*těším se na dopis*", "*napiš*", "*piš, piš, piš nebo tě sní myš*").

3) Typ "*pozdravuj všechny*".

4) Stručný popis toho, jak se pisatel zrovna cítí ("*mám se tu moc dobře*", "*hrozně se mi tu nelíbí a strašně se mi stýská*").

5) Popřání adresátovi ("*měj se hezky*", "*přeju ti hezký vánoce a hodně dárků*").

6) Pisatel se omlouvá za chyby, případně za ošklivé písmo ("*možná že tam*

budou chyby nebo měkké i nebo tvrdé y já u toho moc nepřemejšlim dá mě to moc práce", "*nezlob se, že ti škrábu, ale nemám moc času*").

Některý z těchto typů závěru byl v 55 % dopisů. Tam, kde závěr chybí (je to hlavně u mladších dětí), je často připojeno P.S. V něm pak pisatel vyjádří to, co by mohlo stát v závěru: aby adresát někoho pozdravoval, aby napsal nebo aby omluvil chyby v dopise.

Zajímavé je, že stylizaci závěru, která se mi zdá nejméně vhodná, tedy typ 1, použilo nejvíce pisatelů čtrnáctiletých, u kterých jsem očekávala, že buď projeví ve stylizaci už větší odvahu, nebo závěr úplně vynechají.

Na posledním místě v dopise bývá **podpis.** Zdálo by se, že v něm není možné příliš obměňovat a vymýšlet, ale přesto se někteří pisatelé právě tady dokáží projevit osobitě. Ke svému jménu přidávají různé další výrazy, jako například "*kamarádky z tábora ...*", "*vaše dcera*", "*ještě stále tvá kamarádka ...*". Zajímavé bylo také sledovat **členění dopisů na odstavce**. Ve škole se děti učí členit na úvod, stať a závěr. V dopisech toto členění ale často neuplatňují. Úvod či závěr nejsou vyděleny ve 20% dopisů ("*Tvůj dopis mě moc potěšil. Došel dost brzy. Trvá to asi tři dny. Počasí je celkem pěkné. Na stavbě mostu i domu se pokračuje.*"). Myslím si, že by nebylo správné toto dělení po dětech vyžadovat, vhodnější by možná bylo procvičovat jejich schopnost organicky vpravit obsah do formy, tzn. členit text podle tematických celků. To se ale většině dětí, které své dopisy vůbec člení, vcelku daří.

Všeobecně se tedy dá říci, že starší pisatelé se projevují osobitěji, což je ale vyjádřeno spíše v tématech dopisů než jejich formální stránkou. Většina dopisů je sice zvláště ve svých úvodních a závěrečných partiích dost frázovitá, ale dopisy samy tím samozřejmě neztrácejí svou upřímnost a zajímavost. Setkala jsem se i s mnoha dopisy nápaditými, kde pisatelé doplňovali text obrázky či výraznější grafickou úpravou.

V soukromé korespondenci by podle mého názoru bylo dobré u dětí více podporovat uvolněnost, uplatnění fantazie, neomezovat je konvencionalizovanými formami dopisu na úkor jejich vlastních nápadů. Tento úkol musí převzít jak škola, tak rodina, kde se dítě s epistolárním stylem setkává nejčastěji.

Lucie Bartošová

Tvořivost v pojetí učitelů středních škol

V současné škole se tvořivost stala jakýmsi zaklínadlem, kterým se bez rozdílu zaštiťují všechny školy a které má potvrzovat kvalitu jejich výukových programů. Tvořivost, často též označovaná vznosněji působícím pojmenováním kreativita, se stala módním termínem hojně se šířícím na všechny stupně škol. Při masovém užívání pojmu kreativita v běžné školní praxi se však nabízí otázka, zda se postupně původní obsah tohoto odborného názvu nevyprazdňuje. V tomto příspěvku se pokusím naznačit, jak pojmu tvořivost rozumějí češtináři několika pražských gymnázií a především jaké jazykové úkoly považují za tvořivé.

K adekvátnímu posouzení školského chápání kreativity je nejdříve třeba uvést, jak chápe tvořivý aspekt ve výuce pedagogická psychologie. Tvořivost je úzce spjata s intelektovým vývojem jedince, s rozvojem jeho myšlenkových operací. Jedním z důležitých aspektů rozvoje osobnosti žáka je produktivní charakter jeho myšlení a sekundárně i jeho činností. Produktivní myšlení se soustředí na samostatné vyhledávání a ověřování možných variant řešení problémů, na experimentování s různými způsoby řešení a na výběr z řad možných postupů. Vyučování mateřskému jazyku tedy představuje velmi široké pole právě pro tvořivou produkční činnost žáka, neboť vytváření mluveného či písemného projevu je založeno právě na výběru z několika možností jeho jazykového ztvárnění.

Psychologickými problémy výchovy k tvořivosti se u nás zabýval v 80. letech J. Hlavsa (Psychologické problémy výchovy k tvořivosti. Praha, SPN 1981). Na základě rozborů činností žáků identifikoval hlavní podněty vedoucí k rozvoji kreativity: činnosti aktivující pravou hemisféru (fantazie, prostorová orientace, estetické vnímání, tvořivé myšlení atp.), přístupnost novým podnětům a nápadům, potřeba seberealizace, volnost podvědomých funkcí, pozitivní vztah k sobě, schopnost vyjádřit city a emoce, hravost. Zároveň uvedl i překážky, které kreativní činnost utlumují: přílišný důraz na analyticko-kognitivní procesy, podceňování estetické a sociální inteligence, nadměrné zdůrazňování realistických momentů, oceňování konformity, tlak na výkon v čase, strach z autonomie a negativní sebepojetí.

Pokusím se zjištěné atributy tvořivosti porovnat s názory učitelů - češtinářů na střední škole tak, jak vyplynuly z osobního interview o tvořivých úkolech v přijímacím testu.

* Jaké jazykové kompetence by měl žák v přijímací zkoušce prokázat?

* Měly by se podle vašeho názoru v přijímací zkoušce objevit vedle úkolů vyžadujících reprodukci naučených poznatků a osvojených dovedností též úkoly vyžadující tvořivou produkční činnost žáka?

* Pokuste se stručně definovat tvořivý úkol.

* Obsahuje podle vašeho názoru váš přijímací test tvořivé úkoly?

* Pokud ano, které to jsou?

Na základě odpovědí se v souladu s očekáváním potvrdil předpoklad, že češtináři na středních školách chtějí žáky tvořivé, samostatně myslící, logicky uvažující, schopné aplikovat naučené poznatky na praktických příkladech a vyvozovat ze souboru vědomostí další závěry, žáky schopné prokázat systémové znalosti jazyka opřené o jazykové myšlení a jazykové povědomí (cit). Podle všech dotázaných učitelů má přijímací test obsahovat též úkoly vyžadující tvořivou produkční činnost žáka. Učitelé definovali tvořivý úkol takto:

* úkol, ve kterém žák uplatní "svou myšlenkovou originalitu"; "netradiční úkol, ve kterém musí žák samostatně pracovat s jazykem"; "v tvořivém úkolu žák něco tvoří, např. slovo odvozené, složené - musí se orientovat v širším kontextu slov"; "takový úkol, který se systematicky necvičí na střední škole"; "tvořivý úkol je založen jak na logice, tak na tvořivosti"; "tvořivý úkol je ten, kde se musí zapojit logické myšlení, např. doplnění tabulky podle logického modelu".

Na otázku, které úkoly ve vašem testu jsou tvořivé, odpovídali učitelé velmi rozmanitě (samozřejmě v závislosti na charakteru jejich přijímacího testu):

* slohová práce (charakteristika, popis, dokončení vyprávění); vysvětlení významu cizího slova, rčení, přirovnání; vytvoření několika vět, kde slovo (např. *zdraví*) bude v různých významech;

vyhledání vhodného synonyma; převedení přívlastku shodného v přívlastek neshodný; vytvoření správného tvaru podstatného jména v uvedené větě; převedení věty na větný člen; utvoření požadovaného tvaru od slovesa aj.

I z tohoto velmi stručného výčtu jsou patrné některé základní skutečnosti společné většině dotazovaných češtinářů. Je to především nejednotnost, vágnost, přílišná povrchnost a významová nepřesnost ve vymezování toho, co je tvořivost a jaký má být tvořivý úkol. Ten je velmi často definován prostřednictvím negace - úkol, který není tradiční, který se systematicky necvičí na základní škole ap.,

ale již nenásleduje uvedení toho, v čem tedy tvořivost spočívá. Podobné nedostatky můžeme sledovat i u definic kruhem, ve kterých se tvořivý úkol vysvětluje pomocí tvořivosti a naopak. Za nejzávažnější omyl, kterému někteří dotazovaní češtináři podléhali, považuji ztotožňování pojmů tvořivost a tvoření. Dokladem toho je, že za tvořivý úkol je považováno i pouhé vytvoření správného tvaru slova, což je záležitostí osvojení deklinačního nebo konjugačního paradigmatu, popř. nepravidelností ve skloňování a časování určitých slov, nikoli tvořivá činnost. Podobně lze stěží tvořivý charakter přisuzovat úkolům vyžadujícím formální transformace větných konstrukcí. Rovněž nelze mechanicky spojovat tvořivé myšlení s myšlením logickým, neboť důležitou součástí tvořivého přístupu je i fantazie, inspirace a intuitivní poznávání a v tomto smyslu může kreativita představovat i jakýsi protipól logiky.

Závěr: Češtináři nedokáží jednoznačně a uceleně formulovat, co je to tvořivost a tvořivý úkol, podobně i označení některých jazykových úkolů za tvořivé je zavádějící nebo přinejmenším diskutabilní. Existuje tedy zcela reálné nebezpečí, že češtináři, přesvědčeni o tvořivém charakteru svých výukových strategií, budou i nadále pokračovat v nacvičování úkolů určujících, klasifikujících a transformačních, a to v domnění, že jde o úkoly kreativní, neboť žák přece "vytváří" správné tvary a větné konstrukce. Současné nejasné a vágní (nebo i zcela mylné) chápání tvořivosti v učitelské veřejnosti volá po tom, aby se více než o proklamativní prosazování tohoto módního termínu usilovalo o vyjasnění toho, co tvořivost ve svém původním nezamlženém významu skutečně je, ale také co není, a jaké konkrétní typy jazykových úkolů lze "tvořivými" nazvat.

Milena Krumphanzlová

Historia Avium

(část první)

Školní rok 1984/1985. Osmáci A. a B. jsou nátury bytostně konzervativní a moderní básnické směry nechápou. Když čtou v hodině literární výchovy dadaistické verše, mají pocit, že by něco takového svedlo napsat i malé dítě. O chvíli později, korzujíce o velké přestávce po školní chodbě, se rozhodují sestavit sbírku dadaistické poezie *Mamut v centimetrové laguně*. S pusami plnými svačiny vymýšlejí první pitomé verše. Během pár dní vzniká jádro budoucího souboru, tvořené kratičkými texty typu *Viděl jsem muže/Měl balík vajec/To byl určitě Paraguayec* nebo *Muž, který má hodně sádla/Přišel včera do divadla/Posadil se na křeslo/Křeslo pod ním pokleslo*. Tvůrčí činnost však postupně chřadne (A.) nebo se obrací k polohám vážnějším (B.). *Mamut* zůstává torzem.

O mnoho let později, 13. května 1996, poslouchá Mgr. A. přednášku na akademické půdě. Brzy shledává, že téma pro něj není příliš zajímavé. Jeho pozornost ochabuje. Tu mu napadá dvojverší *Uvařen jest pelikán,/rozžvýkán a spolykán* (prof. Stichovi se omlouváme). Někdejšímu amatérskému teoretickému ornitologovi Mgr. A. začínají v mysli defilovat zástupy ptačích druhů. Snaha vtěsnat každý z nich do uspokojivého rýmovaného verše neopouští Mgr. A. po zbytek dne. Na cestách jarní Prahou rodí se po letech nový, komplexněji pojatý příspěvek do dávno započatého díla. Večer Mgr. A. sestavuje jednotlivé verše v celek a ten vkládá do obálky s dopisem pro Mgr. B. *Mamut* vstává z popela.

PTÁCI

(Gnómy)

I

Z velké výšky rorýsi serou přímo do mísy.

II

V ptačí budce bez víka neudržíš slavíka.

Jednoho dudka je plná budka.

Podle trusu poznáš husu.

Velikého albatrosa nenakrmíš hrstí prosa.

III
Znáš ostříže? Jsou ostří, že?
V pingpongové show pálka plní funkci šoupálka.
IV
Kde je kačer? - Venku: číhá na červenku.
Co je to za lelka? Spokojen, ale lká!
V
Zrůda byl bys, kdybys měl zobák jak ibis.
Máš pro kavku dávku čpavku, ať nepojde na kapavku?
Co má emu, to mu vemu.
Snad nezmešká berneška lhůtu. Má ji do dneška.
VI
Nepozorná koňadra narazila do ňadra.
Plameňák plave? (Ňák?)
Na večírku pozdrav čírku.
VII
Říká se, že drozdi chodí pořád po zdi.
Když padá mlha, jde na lov vlha.
Řeknu-li "sova", jsou to jen slova.
VIII
Udělej křížek, letí sem čížek!
Přiletí sem racek a dá ti pár facek.
Dlabu ti v labuti.
IX
Uvařen jest pelikán, rozžvýkán a spolykán.
Skoncoval s hrdličkou nožem a vidličkou.
Kous jsem do holuba, teď mě bolí huba.
Z každé škvíry tahám výry.
Našel jsem žlunu v záchranném člunu.
X
Netřeba nám ledoborců! Led prorazí četa skorců.
To že je nandu? Děláš si srandu?
XI
Co dělat s tím zvrhlíkem? - Zkus ho opít *brhlíkem*!

Mgr. B. má z dopisu radost. Čte *Ptáky* svým příbuzným, odkládá přípravu ke zkoušce a za večer má svou odpověď hotovu.

Robert Adam

(pokračování v některém z příštích čísel)

Pravopisná balada
aneb Jak to dopadá, když zrušíme y

Kdo je bistrí, mislí hlavou,
običejně všechno ví:
miši piští, vidri plavou,
peliněk je siroví.
V ubitovně v Litomišli
Zbiněk víská, že se mil,
kobila a bík si višli
z Přibislavi do Semil.
Zbiněk bidlí velmi skromně,
ale bit si zamiká.
Protože má víheň v domě,
usichá mu babika.
Kdiž se vrací s pitlem z Míta,
mívá misl veselou.
Kdo se v mlíně ochomítá,
obvikle mu namelou.
Zbiňkův bratr, lisí Zbišek,
rád se pišní: Elá hop!
Vindal z kapsi deset mišek,
nasipal jim miší zob.
Zbitki hází do krmítka
pro sikorki, pro supi:
kdibi měli holá lítka,
neviletí z chalupi.
Jsi-li vižle, holduj síru,
nepolikej pil a hmiz,
a kde nechal sisel díru,
tudi, sinku, bistře zmiz!
Kdo se mílí , ať se píří,
ať jen piká, zvik je zvik,
a kdo žvíká pír a chmíří,
bude brzi jak ten bík.

Z učebnice *Český jazyk pro 5. ročník základní školy.*
(Albína Měchurová, Kateřina Horáčková, Jiří Žáček, Fortuna, Praha 1996)

Jazyková kreativita úřednická

Na základě Vašeho dopisu předaného osobně Vaší manželkou dne 15.I. t.r. Vám podávám k celé záležitosti tuto zprávu:

Jsem přesvědčen, že jste dopis psal ve značném rozrušení a proto tady tolerují určité ať napadání vedoucího bytového odboru, který zajišťuje plynulý chod v řešení velmi náročného místy i svízelného řešení bytového problemu v našem městě. Myslím, že jsme si tuto otázku podrobně a rozumně vysvětlili s přítomnou dr. Novákovou. Bylo by správné, když tedy bylo přivoleno ke směně za náš náhradní byt I. kategorie, kdybyste uznal, že tedy v této bytové krizi bylo značné plus. Bylo tedy správné, alespoň určitým způsobem taktněji jednat o možnosti prodloužení přestěhování do dalšího bytu, což v určitém případě je další kladný přístup od MěstNV. V žádném případě bych Vás nechtěl poučovat, toho jsem dalek, ale jistě pochopíte, že každé zbytečné hrocení nepřináší právě ty potřebné kladné výsledky v řešení. Při této příležitosti bych Vám chtěl oznámit a tímto písemně potvrdit, že po projednání na bytovém odboru, byt. odbor zrušil objednávku na stěhování 21.I. t.r. Potom dle dohody s Dr. Novákovou v době co nejkratší si zabezpečíte přestěhování dle možnosti a předložíte doklady k úhradě dle platných směrnic.

místopředseda M ě s t N V

Postupný tok informací

Jeden z anonymních samizdatových textů lidového typu, který koloval v továrnách a úřadech zvláště mezi technickými a administrativními pracovníky od let sedmdesátých.

Informace ředitele náměstkům

Zítra v 9.00 hodin je zatmění slunce, tedy něco, co se každý den nevidí. Pracovníci nastoupí v pracovních pláštích na nádvoří. Při pozorování tohoto řídkého jevu podám sám příslušný výklad. Bude-li pršet, nebude nic vidět. V tom případě sejdeme do jídelny.

Informace náměstka vedoucím odborů

Na pokyn ředitele bude zítra v 9.00 hodin zatmění slunce. Když bude pršet, nebude možno jít na nádvoří v pracovních pláštích. V tom případě se provede zatmění slunce v jídelně. Tedy něco, co se každý den nevidí.

Informace vedoucího odboru vedoucím oddělení

Na pokyn ředitele dojde zítra v 9.00 hodin v pracovních pláštích k zmizení slunce. Ředitel dá pokyn, má-li zítra pršet, což se každý den nevidí.

Vedoucí oddělení skupinářům

Bude-li zítra v 9.00 pršet v jídelně, tedy něco, co se každý den nevidí, zmizí náš ředitel v pracovním plášti.

Skupináři pracovníkům

Zítra v 9.00 zmizí náš ředitel. Škoda, že se to nedá vidět každý den.

Pracovníci mezi sebou

Ať jdou všichni do prdele i s ředitelem.

Drobnosti

Metafyzická estráda OŠKLID hraje k příjemnému poslechu jednoduché písně pojednávající o duševní nehezkosti, sociálních úzkostech, konzumním přístupu k životu ....špatně pochopeném vědecko- technickém pokroku, zmechanizování někerých biologických funkcí a o touze být jiným, lepším.

Kreativita poeticko-lingvistická studentská

Muž, nedbaje, hledá.
Svět, nemaje, zbědá.
Muž a svět minou se leda.
Zatímco Nedbaj se s Nemajem
v Nesmyslu
přešťastně
shledá.

Jana Fialová

/Panu profesoru Uličnému jako důkaz, že lze používat přechodníky předmětových sloves bez předmětu./

Paradigmatische Wortformengruppen

kat	Gót	Gustáv	N Sg
kata	Góta	Gustáva	G/A Sg
katu	Gótu	Gustávu	D/L Sg
katů	Gótů	Gustávů	G Pl

B. Koenitz: GRUNDKURS DER TSCHECHISCHEN SPRACHE, Leipzig 1981.

Aby Váš motor skvěle Shell

Zapomeňte na devizi, kupujte nemovitosti!

Ceny bytů již od 390.000,- Kč

Každá česká účetní čte časopis ÚČETNÍ

LIKOR KOREK

Jára da Cimrman

(z dosud nezveřejněné sbírky absolutních dvojverší)

Naše bystrá účetní
řeší problém poćetní
kde na to má firma brát
tolikrát mám objednat?
(pozn.předpl.)

Kéž by velký počet
z vás si dobře počet
(pozn.red.)

JEN BARBAR NEČTE

BARBAR

ČASOPIS PRO OBĚ STRANY BAROVÉHO PULTU

JEN RYBY MLČÍ

KOMUNIKUJTE

Pro oči nad 40

VARILUX®

První multifokální sklo, na které si zvyknete dřív než na novou módu z Paříže.

S Variluxem od si ušetříte Váš vysloveně problematický život se dvěma brýlemi a vsadíte na moderní a pohodlné řešení.

S novým **Variluxem** objevíte nový zrakový vjem s jedinými brýlemi uvidíte lehce, bez námahy, přirozeně a uvolněně z blízka do dálky.

Čeština dědka kořenáře

Reklamní a informační leták východočeské firmy NOVY s. r. o., nazvaný Výrobky dědka kořenáře, vyjmenovává její produkty - oleje, bylinné čaje, přísady do koupele atd. - a o každém připojuje pár vět. Ty vesměs objasňují určení výrobku, jeho vlastnosti a možnost kombinování s jiným firemním zbožím. Vydejme se teď na chvíli do oblasti přírodní medicíny a podívejme se, co nám dědek kořenář nabízí (a jak nám to nabízí).

Na počátku se leták neliší od jiných textů podobného typu, které se pohybují na pomezí tradičního stylu prakticky odborného (návody k užívání, údaje o účinných látkách) a stylu publicistického, jak ho definoval už v 70. letech A. Stich. Na některých místech budí dojem poněkud neobratného vyjadřování (např. v referenci nebo v přesnosti připojování nezávislých vět): *Doporučené ředění uvedené na etiketě je určeno pro neomezené pití bez významného efektu použitých bylin. Ten se získá takto: / Půl až jednu kávovou lžičku (1 - 2 ml) čajového koncentrátu rozmíchejte v šálku (100-250 ml) studené nebo raději teplé vody a stačí jen vypít.*

Velmi brzy však narazíme na slohové prostředky, které nenaplňují naše očekávání a posouvají text do jiné stylové roviny: *Podpůrný vliv bylin se využívá pro čištění krve, ledvin při zánětlivých procesech v zažívání, ekzémech, akné, plísních, ale hlavně revmatizmu, dně a zvláště při cukrovce. Pomáhá i při únavě a přepracovanosti. Při nadměrném cholesterolu nebo chronickém přiotrávení (choroby, léky, pracoviště, manželka). Pije se i když večer chodíte mlsně po kuchyni (...).* Zařazení *manželky* do výčtu původců chronických přiotrávení je prvním signálem, že v tomto letáku nebude o humor nouze. Přesvědčíme se o tom hned u následujícího výrobku: *Podpůrný vliv bylin se využívá při nervových potížích, nespavosti, náhlém i dlouhotrvajícím stresu, psychické a životní zkoušce, při setkání s blbcem, finanční kontrole, zkouškách, pohřbu, písemce, rande atd. Důležitý je i když na někoho chcete udělat dobrý dojem. Je to "kouzelný nápovědný čajíček", když se napijete před tím než jdete k tabuli.*

Nečekané prvky ve výčtech nejsou zdaleka jediným prostředkem humorného ozvláštnění v textu. Využívá se také výrazů z jiných vrstev české slovní zásoby (tím se text přibližuje textům mluveným): *Pije se preventivně před nastydnutím a zvláště u dětí (snížený obsah thujonu šalvěje, takže v pohodě), aby děti dokázaly*

vzdorovat i chovným bacilům ve školkách a jeslích a dospěláci u počítačů a zvláště ve zdravotnických zařízeních. Tedy, když nechcete něco "chytnout" u doktora v čekárně. /(...)/ Při hemeroidech dáme na 20 minut do lavoru 1 - 2 lžíce RK, 1 - 2 l teplé vody, 1 problémový zadek a za občasného stažení řitních svalů trpělivě vyčkáváme na příchod zdraví, které jsme s prominutím prosr... dlouhým sezením na záchodě.

Někdy se uvedený postup kombinuje s personifikací: *Při úporném nebo infekčním průjmu se nám osvědčilo rozpustit lžičku kuchyňské soli bez čepice v 450 ml teplé vody a přidat 2 - 3 lžičky 12K, 3 lžičky TK a 3 - 4 lžičky RK. Zavřít oči, nadechnout se a pít dokud to jde. Říká se, že co je zdravé, není dobré. Tohle je tak strašlivé, že to pochopí i bacily ve střevech a vzdají to.* Výrazného komického efektu se dosahuje obohacením informačního textu o vyprávěcí postup, který přibližuje osobní zkušenost dědka kořenáře nebo jeho přátel: *(...) není určeno na sliznice ani k pití. Jednou jsem si to omylem udělal jako čaj proti kašli, ale nešlo to ani polknout a plameny mi šly z úst ještě za hodinu. Pravda je, že jsem přestal kašlat hned. (Ostatně proti kašli je prý výborné jakékoliv silnější projímadlo - člověk se potom bojí zakašlat...) /(...)/ Přítel, jehož po přechodu na srdce již nefungující manželka se s pomocí evemolu tak opravila, že začala lyžovat a lépe než on, si bere evemol po deseti krabičkách. My jsme si dali krabičku evemolu na jídelní stůl a po jídle si nabídneme jednu tobolku (ne dohromady, ale každému). Je-li v jídle cholesterol, tak dvě.*

Dědek kořenář je schopen využít k ozvláštňujícímu účinku i čistě jazykové komiky (aktualizace slovotvorného procesu, synonymie, příbuzných slov, zvukomalby): *(...) při zácpách se aplikuje 5 - 10 ml (podle zacpanosti a vzdálenosti od záchodu). Pánům rozhodně doporučuji si nainstalovat dámskou vložku. Takto ho lze aplikovat také při rakovinách konečníku, střev, prostaty, dělohy a vaječníků , ale lépe dříve než vznikne a také při zánětech těchto orgánů včetně nevidomého střeva (na které patří kromě hladu ještě ledový obklad). /(...)/ Ostatně je REK po rozředění vlahou vodou asi 1 lžička na 1/4 l vhodný na klystýry, výplachy, proplachy a oplachy konečníku, pochvy, ale i ku kloktání při zánětech v krku. Také lze při bolestech dutin proplachovat nosní dutinu, což není sice příjemné (asi 1000x příjemnější než punkce), ale funkční při zastydlé rýmě a bolesti dutin vícekrát denně.*

V posledním citovaném úryvku k tomu přistupuje i nadsázka ve srovnání. Na jiném místě nás dědek kořenář přesvědčuje s neobvyklou naléhavostí, jíž dosahuje kombinací dlouhých výčtů, expresívního lexika a dalších prostředků: *Blokují mimo jiné i těžké kovy a částečně i chlór, který je bojovým plynem.*

Teplá koupel roztahuje póry a jde to všechno do vás (PKR stahuje póry). Roztaženými póry se do vás tlačí z vody všechno. Proto se nesmí třeba K7 mazat na rozpařenou kůži. Šampony, mýdla, pěny, kondicionery, tenzidy, silice, chlór, těžké kovy, aromata ničí játra, ledviny a usazuje se tento sajrajt obvykle v měkkých tkáních, vazivech (které potom vržou) a ponejvíce v tukové tkáni (to je časovaná bomba, která vás zlikviduje až ve chvíli silného hubnutí a dorazí na nás například při některých nemocech obvykle ve stáří).

Tu a tam dědek kořenář neodolá a neodpustí si odbočku, za kterou jsme mu my čtenáři vděčni: *Pije se v podstatě vždycky a dlouhodobě. Tento je nejdůležitější čaj, když nechcete pít čaje jiné. V prevenci i nemoci je skoro nenahraditelný a pojišťovna, která ho začne hradit nehorázně zbohatne (ale dobře tak, když bude mít moudré šéfy). /(...)/ VK je dosti silné a proto je státním zdravotním ústavem doporučeno před použitím pro jistotu ředit. Já si to neředím a trochu to štípe. Kolega s hlavou zarostlou jako koleno, který mohl dávat svým vlasům i jména, ztratil po VK přehled (v pětačtyřiceti), protože se zavlasil a vzápětí úspěšně zamiloval (a následoval milou na Slovensko a už se jim narodil kluk 4,5 kg a 54 cm a to je co říct, což se mi zdá od VK úctyhodný výkon).*

Když si takto přečteme celý leták a oceníme autorův tvořivý přístup k psaní reklamního a informačního textu, jsme pak ochotni nejen tolerovat četné jazykové chyby (nejvíc je jich v interpunkci), z nichž některých se dědek kořenář mohl vyvarovat, kdyby byl po sobě text pozorně přečetl, ale i chápat některá na první pohled neobratná vyjádření jako záměrné aktualizace a místy i skryté jazykové reflexe (např. rektifikaci *Všechny čaje, mimo LPPK a NK, lze pít velmi dlouhodobě, pořád.*). Každopádně se nám zdá, že vedle nezáživných návodů a agresívní, manipulující a často vysloveně nemravné reklamy působí propagační text dědka kořenáře jako pramen živé vody.

Robert Adam

Umíte kešovat?

Slovníky patří k oblíbené četbě lidí, kteří se jazykem zabývají profesionálně. Slovníky slangové však s oblibou čtou i neprofesionálové. Snad proto, že slang nepřímo vypovídá o lidech, kteří ho vytvořili a užívají, a málo platné, člověka nejvíc baví zase jenom lidé. Ale možná nás na slanzích přitahuje hlavně jejich vtip, nápaditost a hravost. Pobavme se na chviličku slangem podnikatelů. Zaznamenané výrazy /1/ můžeme pro přehlednost seřadit do několika tematických okruhů.

Označení financí a různých operací s nimi zahajuje **meloun** a **milíř**. Oba výrazy jsou průhledné, jde o tzv. expresívní homonyma neutrálních substantiv *meloun* a *milíř* vzniklá překrucováním. Výraz **meloun** je rozšířen i mimo podnikatelské prostředí, **milíř** je, pokud je mi známo, méně běžný. Expresívním homonymem (substantiva *vývar*) je rovněž **vejvar** pro označení zisku. Expresivitu mu dodává nápadná obecněčeská podoba.

Bejt ve vatě nebo **v těžký vatě** znamená pro podnikatele totéž co pro nás ostatní *bejt v balíku*, tedy být bohatý, případně velmi bohatý. Jde o přenesená pojmenování metaforická. Pokud má někdo osobní majetek vzbuzující závist ostatních podnikatelů, vlastní tzv. **nasrávačku** (může to být vila, auto apod.).

Zvláštní skupinu tvoří obraty založené na anglickém výrazu *cash*, ev. *cashflow* (**podnik sypající pěknej kešflou** = podnik s velkým obratem).

Keš a také **kešeň** /2/ znamenají hotovost, hotové peníze (**jít do keše** = prodat akcie za hotové peníze; **mít to v kešeni** = mít peníze v hotovosti). **Kešovat** však nemá stejný význam jako platit v hotovosti, jak by si mohl nezasvěcenec myslet, nýbrž uplácet, dávat úplatky, a **silně kešuje** ten, kdo uplácí více úředníků najednou. Ze slovesa **kešovat** je odvozena **kešovka** (**dávat kešovku**) s významem průhledným - úplatek.

Kešováním se dostáváme k druhému tematickému okruhu - vztahu podnikatelů k státu, politickým stranám, jejich představitelům, k bankám a ostatním institucím. K sponzorování politických stran se v podnikatelském slangu vztahuje výrazně expresívní obrat - **platit kozí daň**. Motivací je nepochybně pravidelné dojení; k expresivitě však přispívá i označení v zásadě dobrovolného příspěvku jako vynucené dávky a také užití výrazu *kozí* (srov. řadu expresívních

frazémů s výrazem *koza* v obecné nebo hovorové češtině - *být jak z kozy duch, tancovat jak koza na ledě, rozumět něčemu jak koza petrželi* apod.).

Expresivitu najdeme i v metonymickém pojmenování **pan Valný hromada**, dnes už neaktuálním (šlo o Vl. Dlouhého v době, kdy jako ministr reprezentoval státní majoritu v podnicích), či **Nejvyšší** nebo **Největší** (V. Klaus - v poslední době byl označován též jako **Derniér**; také tento výraz je dnes už neaktuální).

Slangová označení bank vznikají různými způsoby: přetvořením iniciálových zkratek (**Ípébéčko** - IPB, **Čobka** - ČOB), jejich anglickým čtením (**Ejdžíbí** - AGB), běžnou univerbizací (**Komerčka**) nebo překrucováním názvu (**Sityna** - Citybank, **Agrobáňa** - Agrobanka). U **Komerčky** je motivem vzniku nepochybně snaha o stručnost, u ostatních typů slangových názvů vystupuje do popředí spíše potřeba důvěrného, ev. expresívního pojmenování a jazyková hravost.

Vlastní podnikání dalo vznik výrazům **lakovna** (tiskový odbor podniku), **lakovat** (podávat o podniku informace), **lízat** a **lízovat** (využívat služeb leasingové firmy). Ve všech případech (kromě **lízovat**) jde o expresívní homonyma neutrálních výrazů; první dvě vznikla metaforickým přenesením pojmenování (běžný mluvčí si vzpomene nejspíše na *lakování na růžovo*), obě poslední překrucováním.

Tunelováním čeští podnikatelé obohatili i naši běžnou slovní zásobu. Sami užívají ještě výrazů **vyhoblovat** a **vydžusovat** se stejným významem a speciálního obratu **vytunelovat brutálně**. Výraz **vytunelování** dnes uživateli napovídá, že jde o činnost podvodnou, příp. ne zcela korektní (tunel vede zpravidla pod "normálním" povrchem), původní motivací však patrně byla především skrytost této aktivity. K **vydžusování** a **vyhoblování** se význam skrytosti neváže, do popředí vystupuje důkladnost nebo násilnost vykrádání.

Měl bych se ještě zmínit o **bílým koni** (to je nastrčená osoba nebo firma používaná při nelegálních obchodech), o **tragickým parťákovi** (neoblíbeném strategickém partnerovi), o **podíláči** (podílovém fondu), **privaťáku** (privatizaci); nekomentoval jsem obraty **obskočit účty** (zablokovat je), **odkouřit někoho** (zničit ho), **vymastit někoho z představenstva** (odvolat ho z představenstva), **lítat nahoře** (být úspěšný), **bejt zašitej v boudě** (kontrolovat účetnictví), **dát dolu lidi** (propouštět), **mít peníze zarepovaný v bance** (koupit podíl v podniku na úvěr - výraz souvisí nepochybně s repooperacemi) a jistě zůstala nepovšimnuta spousta jiných zajímavých podnikatelských vynálezů.

Ukazuje se, že naši podnikatelé si dovedou s jazykem hrát se stejným potěšením a stejně tvořivě jako např. sportovní fanoušci, tesaři, kasaři, studenti nebo žáci základní školy. Také vás to těší?

Poznámky

1 - Malý slovník českých slangů (autor J. Hubáček, vyd. v Ostravě 1988) zaznamenává slangové výrazy 99 zájmových a profesních skupin, mezi nimi metařů a politických pracovníků, podnikatelský slang však ještě nezná. Ten se vyvinul společně s podnikatelskou vrstvou patrně až po roce 1989. Typické výrazy z mluvy podnikatelů poznávali a zapisovali nejdříve ekonomičtí redaktoři, kteří s nimi byli nejčastěji ve styku. Ze zápisků ekonomických redaktorů časopisu Týden vychází i náš příspěvek.

2 - Výraz *kešeň* má ovšem složitější pozadí. Především je můžeme vnímat na pozadí slovenského *kešeňa*, které ve významu kapsa uvádí i F. Bartoš v Dialektickém slovníku moravském, ev. na pozadí polského *kieszen*, u něhož se vedle základního významu kapsa uvádí i význam přenesený - *o czyich zasobach pienieznych, funduszach, pieniedzach.* Obrat "mít to v kešeni" však polské ani slovenské slovníky v námi uvedeném významu neuvádějí. Lze tedy předpokládat, že v nové oblasti užívání došlo u substativa *kešeň* pod vlivem anglického výrazu *cash* k významovému posunu.

Za zaznamenání stojí, že polština zná ještě významem blízký výraz *kiesa* (váček na peníze), který je rozšířen i v dalších slovanských jazycích, ale najdeme ho také v maďarštině (*kesza*), rumunštině (*chisea*) nebo jidiš (*kis*) - za upozornění na stav v těchto jazycích děkujeme dr. E. Gálovi. Tento druhý výraz pochází z turečtiny (*käsä* - pytel). V. Machek uvádí, že právě od výrazu *kiesa* bylo slovo *kieszen* odvozeno. Polští etymologové však zdůrazňují, že mezi oběma uvedenými slovy žádná spojitost tohoto druhu není a že *kiesa* je v polštině podstatně mladší přejímkou.

Karel Šebesta

Pošta z Nizozemí

BLBECTVÍ

Blbec, nebo někdy zkráceně blb, je velmi často užívaným slovem lidové češtiny. Moment! Slovo *lidové* zde neznamená lid jako ve výrazech *lidová* píseň, *lidová* moudrost, *lidové* rčení apod., tedy tíhnoucí spíše k venkovu, aby se odlišil od města. V našem případě by se snad lépe hodilo říkat *běžné* češtiny, neb občané měst slova blbec užívají snad ještě častěji. Slovo blbec hezky zní, obzvláště dostane-li se mu správný přízvuk a jadrná výslovnost.

Další předností tohoto slova je jeho mnohovýznamovost a téměř neomezená použitelnost. Jestliže v mládí mých rodičů již při slově *hloupý* si lidé dávali omluvně ruku před ústa, v mém mládí se do konverzace dralo již slovo blbec a v době mé dospělosti již definitivně zakotvilo ve většině slovníků jazyka českého. A nejen ve slovnících. Blbec je ten pán, který se se svým autem loudá přede mnou na úzké okresní cestě (nebo i jinde), blbec je ale též pán, který mne tamtéž předjíždí, a to právě v okamžiku, kdy se já chystám předjet toho blbce přede mnou. Blbec je ten nevzdělanec, který používá zebru k přechodu ulice tak pomalu, že musím přibrzdit, stejně jako je blbec ten univerzitní profesor, který do mne tím svým křápem málem narazí, když přecházím ulici já, třeba i mimo zebru. Pan vrchní se tváří jako blbec, když mu trpělivě vysvětluji, že chci pizzu bez rajčat, kterou pak objedná v kuchyni s vysvětlením, že je pro toho blbce u toho stolku u okna, což jsem tedy já.

Blbec je i vícerodý. Původně ve svém podstatném jménu je rodu mužského, ale může to být i žena, řídí-li ona to auto před námi. Dokonce i dítě může být blbec, a nemusí to ani být sousedův kluk, který si nechal nafackovat od mnohem menšího kamaráda, ale i holčička, která vyměnila hodinky po babičce za barevnou gumičku do vlasů.

Slovo blbec se tak ve většině případů stává novou gramatickou jednotkou, když z klasického substantiva přechází v *podstatné jméno přivlastňovací* rodu trojího a nahrazuje tak *jméno přídavné* podobných kvalit. Je sice pravda, že máme v jazykovém podkladu i přídavnou formu blbý, -á, -é, ale to zdaleka není ono. Uznejte sami, že věta oznamovací, že *ten pán je blbý* nezní ani česky.

Jak vzpomenuto výše při přecházení zebry, blbectví nezáleží na vzdělání, nebo lépe řečeno, vzdělání nepopírá. Blbec může být i ministr (neřeknu který),

když ze své moci prosazuje něco, s čímž právě nesouhlasím. Rčení, že kde je blbec, tam je nebezpečno, je přisuzováno Janu Werichovi, a asi právem, neb Werich dovedl jako málokdo vyjádřit jednou větou hlubokou historickou pravdu. Ale tak docela jednoduché to zase není. Někdy tvářit se ve vhodném okamžiku jako blbec je znakem vysoké inteligence a pomohlo už vyřešit mnohé zapeklité situace, nejen v životě soukromém. Prostě člověk se někdy musí tvářit jako blbec, aby jako blbec nejednal. To je poznání tak zjevné a prosté, že si nedělám nárok na jeho autorství, to již jistě objevilo mnoho lidí přede mnou. Nevím ale, zda někdo objevil, jak se toto slovo do jazyka dostalo, jak vzniklo nebo odkud jsme ho přejali. Ke mně se dostalo již hotové a já je prostě přijal.

Z literatury ale vím, že bylo jistě přede mnou, a to mi skýtá určité zadostiučinění.

Ladislav Malinský

Prof. Dr. Oldřich Uličný, DrSc.

Vážený pane profesore!

...Kopie článku "Blbectví" je z našeho krajanského časopisu "NIZOZEMSKÉ LISTY" a autorem je jeden ze členů redakce p. dr. Malinský. Časopis zde začal vydávat Spolek Čechů a Slováků v Nizozemí asi před třemi roky. Je to občasník, vychází asi 4x do roka a informuje krajany např. o událostech politických, kulturních, jak z Nizozemí, tak i z České republiky, přináší názory, úvahy krajanů apod.

Když jsem si zmíněný článek přečetla (po stránce obsahové se mi velmi líbil), zarazil mne název článku po stránce tvaroslovné. Zajímalo by mne, co si myslíte o tomto substantivu Vy.

Se srdečným pozdravem

Dagmar Kannegieter-Hajtmarová

Odpovídá Jiří Rejzek:

Na češtině je pěkné, jak dokáže slovotvorně vyjádřit jemné významové rozdíly. Článek pana dr.Malinského o různých podobách "blbce" je nadepsán slovem *blbectví*, slovem, které nenajdeme v žádném dosavadním slovníku naší mateřštiny. Je to tedy neologismus? Dá se říci, že ano, ovšem vytvořený podle produktivního slovotvorného modelu. Jaký je tedy rozdíl mezi *blbectvím* a *blbostí*? Asi jako mezi *hlupáctvím* a *hloupostí*, *slepectvím* a *slepotou*. *Blbost* je to,

co je blbé, i vlastnost toho, kdo je blbý, *blbectví* je soubor vlastností blbce, *blbectví* je v tom, co je to být blbcem. A tuto nuanci titulek článku ve vztahu ke svému obsahu vystihuje velmi přesně.

Trochu bych se zastal přídavného jména *blbý*, jehož funkce je v článku poněkud podceněna. Ne v jeho spisovné podobě - ta (alespoň v Čechách) téměř vyhynula jako pověstný *blboun nejapný* - ale v podobě obecně české. Taková spojení jako *Ten (kluk, chlap...) je blbej (jak tágo, necky, troky, štoudev, jak daleko vidí aj.)* - a totéž samozřejmě i v rodě ženském - nejsou o nic méně frekventovaná než ono poněkud neosobní *To je (pěknej) blbec*. Navíc ona přirovnání nám češtinu pěkně obohacují.

Konečně jaký je původ tohoto slova. Především je zajímavé, že je to slovo pouze české. Ve staročeštině doloženo není - nejstarší doklad tedy najdeme asi v Komenského *Bráně jazyků*, kde se čte: *Klepouší, že blbi (hňupové, sprosťáci) jsou, smejšlí se*, tedy "Myslí se, že lidé s odstálýma ušima jsou blbci, hlupáci". I přes toto poměrně pozdní doložení se soudí, že může jít o slovo až předslovanského stáří. Jeho základ je zvukomalebný - hlásková posloupnost *b-l-b* vyjadřuje ve slovanštině nesrozumitelné mluvení - srov. *blábolit, blebtat*, Jungmannem uváděné *blbotat*, v jiných jazycích např. hornolužické *blbotac*, ruské *balaboliť*. Za hranicemi slovanštiny si povšimněme např. latinského *balbus* "koktavý" či anglického *blab* "žvanit, klábosit". Významový posun "nesrozumitelně mluvící, koktavý" - "hloupý, omezený" pak už je snadno pochopitelný. Otázkou je, proč proběhl jen v češtině. Že by ta potřeba pojmenovat "blbce" (kterou pěkně ukazuje i článek o blbectví) byla silnější než v jiných jazycích? Pro úplnost je třeba dodat, že je i slovinské *bebec* "blbec" od *bebati* "hloupě mluvit, žvanit", rovněž zvukomalebného původu.

V Delvitě - za bombastické ceny!

Reklamní nápis, který se objevil v nákupních centrech sítě Delvita, chce zřejmě působit ještě silněji než oblíbené charakteristiky *zajímavé*, *překvapivé* či *neuvěřitelné* ceny. Společné těmto označením je, že mají zákazníky přesvědčit o výhodnosti cen, jež však z významu užitého slova přímo nevyplývá; zdrojem překvapivosti či neuvěřitelnosti by mohly být i ceny neúměrně vysoké. V případě *bombastických cen* ovšem vzniká rozpor mezi ustáleným významem přídavného jména ('nabubřelý, mnohomluvný; okázalý, přepjatý, přehnaný') a celkovým cílem sloganu. Jeho autorovi se výraz *bombastický* nepochybně spojuje s reklamním obratem *cenová bomba*; naznačuje to kresba oné anarchistické bomby s doutnákem, jak ji známe třeba z filmu *Lelíček ve službách Sherlocka Holmese*. Kromě zvukové podobnosti tu však žádná vzájemná souvislost není.

Výraz *bombastický* byl odvozen od podstatného jména *bombast* 'okázalost, nabubřelost'. To se v daném významu dostalo do češtiny z němčiny, kam bylo zase přejato z angličtiny. Postupujeme-li dále, dospějeme ke středověké latině: *bombax*, *bombacium* 'bavlna', dále k řečtině: *bambyx* 'bavlna', a konečně k perštině. Přechod od 'bavlny' k 'nabubřelosti' lze vysvětlit tím, že výraz získal význam 'vycpávka'. Naproti tomu *bomba*, která do češtiny doputovala přes němčinu, francouzštinu, italštinu a latinu, má své východisko v řeckém slově *bombos* 'hukot'.

(pm)

V roce 1990 začala skupina archivářů Koordinačního centra OF v Praze shromažďovat veškeré tiskové materiály týkající se změn v naší společnosti. Na tyto aktivity navazuje činnost Dokumentačního střediska a knihovny při UJS. Středisko vede dokumentaci více než osmi set různých periodik, zejména z oblasti společenské, politické, církevní a kulturní. Zajímá se i o malonákladové regionální tiskoviny a o dokumenty neperiodické (letáky, plakáty atd.). Součástí fondů je i fotodokumentace a sbírka hudebních nahrávek. Veškeré materiály středisko poskytuje ke studiu organizacím i soukromým zájemcům a umožňuje i pořizování kopií.

Dokumentační středisko a knihovna při UJS sídlí v Jindřišské ulici 5 (II. schodiště, 4. patro) v Praze 1 a jeho studovnu můžete navštívit od pondělí do čtvrtka mezi 14. a 18. hodinou, v pátek od 14.00 do 16.00.

adam

První valenční slovník češtiny - obohacení bohemistiky tuzemské i zahraniční

Jak rodilí Češi, tak i cizinci, kteří se zajímají o český jazyk a jeho fungování, mají k dispozici další titul, tentokrát slovník nazvaný **Slovesa pro praxi** - Valenční slovník nejčastějších českých sloves (Academia, Praha 1997). Jak patrno, vlastní specifikace slovníku je uvedena až v podtitulu.

Autorky slovníku - N. Svozilová, H. Prouzová a A. Jirsová, bohemistky Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky, se podílely již na publikacích, které valenční teorii pro češtinu propracovaly, totiž na *Větných vzorcích v češtině* (Daneš - Hlavsa a kol., 1981, 1987) a na *Mluvnici češtiny 3, Skladba* (1987).

"Větná sémantika" dominovala od sedmdesátých let i v pracích dalších českých lingvistů, např. J. Novotného, J. Panevové, ze sémantické struktury věty vycházel popis větných struktur jak ve Skladbě spisovné češtiny M. Grepla a P. Karlíka (1986), tak v Příruční mluvnici češtiny (1996).

Autorky analyzovaly 767 nejužívanějších českých sloves, materiál čerpaly jednak z lístkového lexikálního archivu Ústavu pro jazyk český AV (dnes čítá přes 13 milionů excerpt z beletrie, publicistiky i odborné literatury), jednak z kontextových dokladů současné reálné vyjadřovací praxe v médiích i v soukromých rozhovorech. Autorky uvádějí i vidové protějšky a reflexívní podoby českých sloves. Soubor sloves byl porovnán s hesláři valenčních slovníků cizích. Převažuje zájem o konstrukční vlastnosti slovesa.

Stránek má slovník 350: stručná Předmluva, přehledný Popis zpracování hesla, Seznam zkratek a značek, pro větnou sémantiku důležitý Seznam selektivních sémantických rysů (tendencí) - to jsou úvodní stránky, po nichž následuje vlastní slovník. Knihu uzavírá domácí i cizí základní výběr z literatury předmětu.

Předmuva: je krátká, leč hutná: valenci chápou autorky jako "schopnost lexikální jednotky, především slovesa, vázat na sebe jiné výrazy a mj. tak zakládat větné struktury" (s. 7). "Valenční slovník spojuje - v souladu s valenční

teorií a jako její aplikaci - rovinu lexikálních jednotek (sloves) a jejich významů s rovinou větně syntaktickou. (Valenční slovníky různých jazyků tak v různé míře činí již téměř třicet let, v češtině je to poprvé)." (s.7).

Popis zpracování hesla pomůže čtenáři dobře se ve slovníku orientovat. Vykládá základní pojmy, z nich nejdůležitější je **základová větná struktura**. Pojem je postaven proti původním pojmům holá věta, základní skladební dvojice či základní větné členy: věty typu *Eva ztratila* či *Policie dopadla* (označovaly se právě jako "věty holé") jsou sémanticky i gramaticky nesmyslné, defektní; úplnou a základní informaci představují teprve věty *Eva ztratila PERO. - Policie dopadla ÚNOSCE,* tedy struktury, v kterých je predikát doplněn akuzativním tvarem jména. (Tento fakt je důležitý také při výuce češtiny pro cizince.)

Každé sloveso (větný predikát) má ve slovníku tři související roviny prezentace:

a) obecný gramatický vzorec,

b) explicitní vzorec,

c) morfologicko-syntaktickou analýzu obsazení jednotlivých valenčních pozic, k nimž se přidává složka sémantická.

Ad a) **gramatický větný vzorec**: jím se základová větná struktura zapisuje a zachycují se valence (valenční potenciál sloves) v obecné podobě;

ad b) **explicitní podoba větného vzorce**: podává výslovné znění slovesa a obsazení valenčních pozic pomocí neurčitých zájmen, zájmenných příslovcí a spojek, např. II. význam slovesa NÉST "přinášet, nesením dopravovat" lze explicitně formulovat takto: někdo/něco - nese - něco/někoho - někam/odněkud/ někomu/pro někoho;

ad c) **analýza obsazení valenčních pozic**:

- analýza morfologicko-syntaktická poskytuje gramatické údaje o všech doložitelných obsazeních, např. levovalenční pozice (Val 1) bývá vyjádřena syntaktickým substantivem a jeho substituty (adjektivem, zájmenem, číslovkou apod.);

- analýza sémantická spočívá v tom, že se k jednotlivým gramatickým údajům přiřazuje jednotlivý sémantický rys nebo kombinace rysů (viz dále).

Podstatnou složkou slovníku je její část **příkladová**; markantní příklady z textů jednotlivých funkčních stylů ilustrují všechny údaje, které valenční analýza autorkám poskytla (posteskly si, že by jim vyhovoval - vzhledem k náročnosti a počtu zřetelů zpracování valenční problematiky českých sloves - stamilionový materiálový korpus češtiny, který ovšem zatím k dispozici není).

Ukažme si způsob zpracování na slovese *vítat.*

Spolu se svým vidovým protějškem *uvítat, přivítat* má toto sloveso čtyři významy ("(slovy) prokazovat/prokázat poctu příchozímu, projevovat /projevit potěšení nad jeho příchodem"; "přijímat/přijmout příchozího určitým způsobem, reagovat na něčí příchod"; "očekávat někoho, být pro někoho uchystán"; "přijímat/ přijmout něco s uspokojením, s radostí").

U každého významu je vedle větného (schematického) vzorce uvedena i jeho explicitní podoba:

např. u II. významu slovesa *vítat/uvítat, přivítat* je tento obecný větný vzorec: **Val 1 - VF - Val 2 - Val 3**

a tento vzorec explicitní: (*někdo* (odpovídá pozici Val 1) - *vítá/uvítá, přivítá* (odpovídá VF) - *někoho* (odpovídá Val 2) - *něčím/"..."* (odpovídá pozici Val 3).

Analýza obsazení valenčních pozic uvádí u tohoto významu následující sémantické rysy:

Val 1: S nom [hum > coll, instit]
Val 2: Sacc [hum > coll, instit]
Val 3: S instr [concr] v [sit] // "SENT"

Tento zápis sděluje, že v pozici Val 1 musí být jméno v 1. pádě, které pojmenovává lidskou bytost nebo seskupení či kolektiv lidí (značka > označuje zahrnutí), např. *národ, lid, rodina, mužstvo* ap.; v pozici Val 2 musí být jméno ve 4. pádě pojmenovávající taktéž lidská seskupení; v pozici Val 3 musí být jméno v pádě 7. označující buď konkréta, nebo - jakožto varianta - situace nejrůznějšího druhu; dvojité lomítko označuje akternativní údaje tvořící urč. celek, zde zkratka "SENT" zastupuje větu v přímé (i nevlastní přímé) řeči.

Uveďme ještě výběr z příkladů: *Oblíbené herce vítáme na jevišti potleskem.- "To je dost, že jdete," vítala paní v kuchyni Kristýnu. — Indiáni uvítali bělochy divokým pokřikem, máváním tomahawky a výhrůžnými posuňky. - Hudec přivítal kamarádovu ženu: "Co je nového, Andulko?"* - Iron.: *Nepřátelé nás přivítali deštěm kulek.* - Přen.: *Země uvítala Amundsena příkrými srázy ledovců.* - # (užívá se jako značka pro frazeologismus): *(u)vítat/přivítat někoho s otevřenou náručí/s jásotem: Když přijel tatínek, uvítali ho zeť i dcera s otevřenou náručí, neměli už ani korunu.* .

Právě touto náročnou detailní morfologicko-syntaktickou i sémantickou analýzou doplnil slovník mezeru v teoretickém popisu češtiny; zachytil totiž valenční vlastnosti sloves významově blízkých, porovnal valenční vlastnosti

vidových dvojic apod.; autorky nabídly podrobnější seznam selektivních sémantických rysů (tendencí), než je tomu ve slovnících zahraničních. Lze mít dílčí výhrady k jednotlivostem, např. není zcela jasné, proč impersonální vyjádření u sloves typu *bolet* má explicitní vzorec *někoho* (Val 1-sic!) - *bolí* (VF) - *někde* (Val 2); autorky nevysvětlují, proč bylo při abecedním uspořádání "nevyhnutelné rezignovat jak na sémantické třídění sloves, tak na jejich třídění syntaktické" (podle typu vzorců - s.8); u významu I b), ve Val 2 slovesa *hledět* není uvedena zkratka ADV, aj.

Autorky zvolily titul, který originální postavení, zpracování a metodologii slovníku mezi českými slovníkovými pracemi nevystihuje. Valenční teorie přinesla nové zaměření větné syntaxe, které dovoluje zvládnout češtinu kreativně, ať je jazykem mateřským či cizím. Proto může "valenční slovník" (tak ho budou dozajista bohemisté tu i onde nazývat) vhodně a výhodně sloužit nejen lingvistům a překladatelům či tlumočníkům (jim bude zčásti suplovat kolokační slovník češtiny, který dosud nemáme k dispozici), ale taky studentům a učitelům vysokých škol oboru český jazyk. Cizincům může sloužit - díky znamenitým příkladům z reálné vyjadřovací praxe - jako jeden ze základních zdrojů poučení. Vzhledem k předpokládanému praktickému využívání slovníku (mj. též jako zásobárny modelů a příkladů vytváření vět, která je k dispozici nejrůznějším výukovým programům i neomezenému okruhu uživatelů) volily autorky terminologii co nejméně vázanou na různící se valenční teorie - jako nejpřijatelnější se jim jevila terminologie klasická, zaběhaná, "školská". Ta bude jistě nejpřijatelnější jak ve vysokoškolské praxi tuzemské, tak při výuce češtiny pro cizince.

Milena Švehlová

Čeština hlavně pro učitele

Trojice ostravských bohemistů, Jaroslav Hubáček, Eva Jandová a Jana Svobodová, vydala v roce 1996 v opavském nakladatelství Optys příručku Čeština pro učitele. Publikace vychází bezprostředně poté, co se na pultech knihkupectví nabízejících odbornou lingvistickou produkci objevily téměř současně dva tituly: Čeština - řeč a jazyk, dílo pražského kolektivu autorů v čele s Marií Čechovou (ISV nakladatelství, Praha 1996) a Příruční mluvnice češtiny, kterou vytvořil kolektiv autorů Ústavu českého jazyka Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně (nakladatelství Lidové noviny, Praha 1995).

Pozornosti pravidelných čtenářů Češtiny doma a ve světě patrně neunikla recenze Evy Jandové (ČDS 1/97), která se zaměřila na porovnání morfologických výkladů v obou zmíněných publikacích. Protože E. Jandová je autorkou morfologického výkladu v Češtině pro učitele, mohli bychom vznik ostravské publikace chápat jako reakci na zmíněné práce. Domníváme se, že malý časový odstup, který dělí ostravskou publikaci od obou uvedených titulů, ale hlavně výrazný didaktický akcent nové příručky naznačují, že příčiny jejího vzniku je třeba hledat jinde.

K nápadným rysům práce patří hlavně důraz na srozumitelnost textu, který je umocněn předjímáním možných těžkostí, popřípadě neporozumění při četbě odborného textu, a upozorňování na vyskytující se nejednotnosti v pojetí některých lingvistických jevů. Právě tyto faktory odhalují příčiny vzniku publikace a hlavní cíle autorského kolektivu. Primárně se autoři svým dílem obracejí na studenty bohemistiky, aby jim pomohli při překlenutí rozdílu mezi středoškolským nazíráním na lingvistické problémy, kdy studenti byli většinou směrováni na cestu jediného možného správného řešení, a vědeckými teoriemi, které předkládají často variantní řešení téhož problému a které se neustále vyvíjejí. Takto orientovanou publikaci ocení studenti při vlastním pronikání do jazykového systému a následně při jeho zprostředkování během vlastní pedagogické praxe.

Příručka svou obsahovou náplní překračuje hranice, kterými se tradičně vymezuje gramatika. První tři kapitoly práce se stručně zabývají obecnými výklady o jazyce, vymezením jazykovědy jako vědního oboru, vývojem národního jazyka a jeho rozvrstvením. Čtyři následující kapitoly představují jádro příručky a kompozičně se shodují s tradičně pojímanými mluvnicemi.

Postupně jsou v této stěžejní části seřazeny zásadní poznatky o zvukové a grafické realizaci jazyka, o slovní zásobě a tvoření slov, o morfologii a o skladbě. Poslední výkladová kapitola práce je věnována stylistice. Na stylistické výklady navazuje přehled základní odborné literatury, která je uspořádana podle jednotlivých kapitol, k nimž se tematicky vztahuje. Knihu uzavírá věcný rejstřík.

Didaktické zaměření příručky, metodická propracovanost výkladu a snaha o srozumitelnost textu představují hlavní charakteristiky celé práce. Na některých místech textu vystupují tyto rysy obzvlášť nápadně. Autoři nikdy ve svých výkladech nezůstávají v teoretické rovině a dbají o důsledné dokládání konkrétních příkladů jednoznačně ilustrujících vysvětlovanou problematiku. Např. k výkladu problematiky jazykových rovin je použito novinové zprávy jako příkladu konkrétní jazykové promluvy, jejíž strukturu tvoří prvky několika jazykových rovin.

Za progresivní z hlediska současných koncepčních sporů při výuce češtiny považujeme výklad o jazykové správnosti a jazykové kultuře. "Jazyková výchova a jazykové vzdělání si kladou za cíl nejen dosažení jazykové správnosti, ale také uplatňování požadavků jazykové kultury a její rozvíjení" (s.19). Naplňování tohoto cíle je v současnosti značně nesnadným úkolem. Naše základní školství pořád ještě příliš jednostranně zdůrazňuje požadavek jazykové správnosti na úkor jazykové kultury a kreativního přístupu k jazyku.

Téměř varovně se vyslovují autoři k nerovnoměrnému rozložení pozornosti mezi psanou a mluvenou formu jazyka ve škole. "V dosavadní školní praxi se při jazykové výchově věnuje mnohem větší pozornost a úsilí formě psané, třebaže velká většina uživatelů jazyka užívá při sdělování (komunikaci) převážně jazykových projevů mluvených (v odborné literatuře se uvádí poměr mluvených a psaných jazykových projevů hodnotami 98:2)" (s.25). Poněkud atypicky působí v části věnované syntaxi podkapitola zabývající se komunikačními aspekty výukového dialogu. Zde se autorům opět podařilo vhodně propojit teorii dialogu, která se i v naší lingvistice dostává do centra pozornosti, s potřebami pedagogické komunikace. Autoři dospívají k následujícímu přesvědčení: " Ve školní výuce je zapotřebí respektovat zásady vedení dialogu mezi učitelem a žáky tak, aby žák byl nenásilně aktivizován už slovním projevem učitele, ne aby vinou příliš výrazných mluvenostních rysů v řeči učitele či vlivem nevhodně uplatňovaných výzvových nebo otázkových konstrukcí klesala, ba dokonce mizela žákova chuť postupovat podle učitelových představ" (s.178).

Stylistická kapitola, která představuje pouhých 25 stran textu, upřednostňuje funkční zaměření projevů, které se promítá do vyčlenění základních stylových

oblastí. Pojem funkční stylová oblast autoři usouvztažňují s pojmem funkční styl. Jednotlivé stylové oblasti jsou opět doloženy vhodně volenými ukázkovými texty. Tradiční školní přístup ke slohu je založen na výcviku v psaní jednotlivých slohových útvarů. Slohové útvary autoři zmiňují v rámci výkladu o slohových postupech, nejedná se však o téma klíčové. Tento přístup ke slohu, který zdůrazňuje hlavně funkčnost jazykových projevů, je rozhodně bližší komunikačně orientovanému vyučování, jež se zaměřuje na dorozumívací potřeby žáků.

Dlouholetá pedagogická zkušenost autorů s výukou na vysoké škole je patrná i v používání odborné terminologie. V případech, kdy lze vycházet již ze středoškolské znalosti latinské terminologie, uvádí se na prvním místě termín latinský a český ekvivalent je na místě druhém, v případech, kdy se nelze o tyto znalosti opřít, předchází český termín latinský ekvivalent. Autoři rovněž vědí, jakých chyb se nejčastěji hlavně začínající studenti bohemistiky dopouštějí, a proto do textu zařazují i takové informace, které mohou odborníci pokládat za nadbytečné. Jako příklad můžeme uvést upozornění na tvar genitivu singuláru a na zařazení k femininům u termínu syntax (s. 162) nebo důraz na rozlišování složeného slovesného tvaru a složeného přísudku (s.202), upozornění na nejednotnost ve vymezování doplňku (s.226n.), kde autoři poukazují na několik možných výkladů, zejména na pojetí v Mluvnici češtiny 3, v níž se s doplňkem nepracuje jako se samostatným větným členem, protože je pokládán za specifický typ příslovečného určení. Obdobných upozornění nalezneme v příručce mnoho a prostupují všemi kapitolami.

Grafické zpracování příručky přispívá k přehlednosti celého textu. Překlepy se v textu vyskytují jen velmi ojediněle, za závažnější považujeme snad jen užití *se* místo náležitého *si* v dativu zvratného zájmene *se* (s. 129). Příručka by si jistě zasloužila, aby jednotlivé kapitoly byly podrobněji posuzovány, v naší recenzi jsme však záměrně sledovali hlavně didaktické aspekty práce. Z tohoto zorného úhlu může být publikace vhodnou pomůckou při výuce budoucích učitelů. Učí je hlavně o jazykových jevech přemýšlet, a tak můžeme doufat, že i tito adepti učitelství ve stejném duchu povedou své budoucí žáky.

Jasňa Šlédrová

Dialog ve škole

Už v Kapitolách o dialogu (Praha, Ústav pro jazyk český, 1994) prokázaly autorky (O. Müllerová a J. Hoffmannová), že svůj odborný zájem zaměřují také na kulturu dialogu, na umění užívat jazyka v jedné z jeho základních funkcí, ve funkci interakční. Jistě i proto byly Kapitoly o dialogu u čtenářů úspěšné; kdo by nechtěl při rozhovorech a vyjednáváních s ostatními lidmi působit kultivovaně a přitom dosahovat svých cílů - třeba umět přesvědčit, získat druhého pro svůj názor (a tu a tam ho možná i zmanipulovat). Takovému umění je ale třeba se učit.

Na výchovu ke komunikaci dialogem se zaměřuje příručka O. Müllerové, J. Hoffmannové a E. Schneiderové **Dialog v hodinách češtiny 1**. S podtitulem Cvičebnice mluveného projevu pro žáky 3. - 5. ročníku ji s ilustracemi M. Othové vydalo nakladatelství Pansofia (1996). Ve všech třech oddílech, do nichž je cvičebnice členěna, staví autorky na svých dlouholetých výzkumech mluvené a dialogické komunikace. O obém ostatně publikovaly řadu dobře známých odborných prací. Malým čtenářům dokážou autorky své poznatky o komunikaci a dialogu podat zajímavě, zábavně i - to bych považovala za nejdůležitější - srozumitelně a přístupně. To nebývá vždycky lehké, tady zvlášť ne proto, že autorky vlastně nepředkládají poznatky hotové, ale otázkami (velmi rozumnými) chtějí čtenáře vést k tomu, aby sám dospěl tam, kam je třeba dospět, aby sám objevil, co je třeba vědět, aby pochopil, o co že to vlastně v dialogu jde.

V části A si čtenáři čtou (dialogické) umělecké texty (Hrubín, Kainar, Žáček, Vodňanský, Němcová, Čapek, Sekora aj.) a poznávají vlastnosti a prostředky dialogu. Část B vede k aktivnímu dialogickému chování - podány jsou v ní instrukce k "hraní" dialogů z každodenního života (obchod, pošta, lékař apod.) a instrukce k nácviku dílčích komunikačních cílů dialogu (např. rada, vysvětlení, výčitka, omluva). V části C se žáci seznamují s "opravdovými" mluvenými dialogy - a poznávají, co je pro tyto dialogy charakteristické (a zhusta odlišné od dialogů literárních). K částem A a C je připojen klíč (mnohdy se může hodit, jak autorky uvádějí v závěrečném slově, i učitelům), k části B Metodické poznámky a pokyny pro učitele. Na závěr cvičebnice je připojen slovníček základních pojmů teorie dialogu.

Cvičebnice předjímá svého čtenáře - žáka 3.- 5. třídy - jako čtenáře

přemýšlivého a tvůrčího - a její přemýšlivý a tvůrčí přístup chce tyto jeho (nepochybně žádoucí) vlastnosti podporovat a rozvíjet.

(am)

Přemýšlejte o jazyce,

přemýšlejte o tom, jak ho (pro vás) popisuji, berte moje analýzy jazykových jevů kriticky a poměřujte jejich závěry svou lingvistickou intuicí.

To radí svým čtenářům George Yule, autor známé "začátečnické" příručky **Studium jazyka**, jejíž druhé vydání vyšlo - jedenáct let po vydání prvním - v r. 1996 (G. Yule, The Study of Language. Cambridge University Press, 294s.). Není to rada jen tak. Na čtenáře - a zvláště na vzbuzení jeho zájmu o jazyk - je promyšleně zaměřena celá knížka. Srozumitelný a jasný výklad je sice předkládán spíše k "věření", ale už příklady, které ho provázejí (vedle textů také obrázky, náčrty, ukázky rukopisů atd.), často přemýšlení přímo provokují. Přímo, nezakrytě pak samostatný úsudek a názor stimulují závěrečné pasáže jednotlivých kapitol: v nich se čtenáři pravidelně předkládá promyšlený soubor otázek a úkolů, ne vždy úplně jednoduchých, dále inspirativní náměty pro další samostatnou práci (u nás např. pro práce seminární, ročníkové nebo diplomové) a k tomu ještě další literatura užitečná pro rozšířenější studium daného problému.

V 21 kapitolách (některé z nich se v českých "úvodech" objevují jen ve stručné podobě, anebo vůbec ne) chce autor podat přehled toho, co se o jazyce dneska ví, a osvětlit metody, jimiž se k těmto poznatkům dospělo. Čtenář se má dozvědět to nejpodstatnější i o vnitřní struktuře jazyka (o jeho formě), i o tom, jak lidé různé podoby jazyka různě užívají (jaké má jazyk funkce); kromě toho má být po absolvování četby schopen klást si stejné (podobné) otázky, jaké si kladou dnešní jazykovědci.

O čem všem se tedy v Yuleově příručce můžeme dočíst? O původu jazyka a vývoji písma, o vlastnostech jazyka, o jazyku a zvířatech, o zvukové stránce jazyka, o slovech a jejich tvoření, o gramatice, sémantice, pragmatice a analýze diskursu, o jazyku a strojích, jazyku a mozku, o osvojování jazyka (prvního a dalších), o znakovém jazyce neslyšících, také o jazykových změnách, o variantách jazyka, o jazyce, společnosti a kultuře. Srovnání prvního a druhého vydání

naznačuje, jak se jazykověda během uplynulého desítiletí proměňuje - nově byla do druhého vydání zařazena kapitola o pragmatice, přibyly informace o znakovém jazyce, o jazyce žen a mužů, o osvojování druhého jazyka a mnoho informací dalších.

Je málo "povinných" příruček, které by si člověk mohl číst i pro potěšení - nejen třeba pro potěšení z přiléhavých citátů, jež uvozují odborné výklady (jako např. citát z Gulliverovy cesty do země Hvajninimů výklad o jazyku a zvířatech). Yuleovo "Studium jazyka" mezi takové příručky patří.

(am)

Obsah

Téma čísla: Jazyková tvořivost (in) ... 3

KLASIKOVÉ:

M. Dokulil: O jazykové tvořivosti ... 5
V. Mathesius: Krása jazyka ... 6
P. Eisner: Čeština poklepem a poslechem ... 7

DĚTSKÁ JAZYKOVÁ TVOŘIVOST:

Tvořivost nebo nedokonalost? (J. Šlédrová) ... 11
Už jsem velkej kluk, zítra sem byl eště malej (J. Soukenková) ... 13
Slova, jazyk, texty, svět ... a děti (I. Vaňková) ... 17

TVOŘIVOST V UMĚLECKÉ LITERATUŘE:

Kdo vlastně tvoří? A co? (I. Vaňková) ... 19
Mé setkání s experimentální poezií (L. Nebeský) ... 25
Poezie, počítač a básník (O. Uličný) ... 27

ČEŠTINA V KONTAKTU S JINÝMI JAZYKY:

Nad jazykovou kreativitou cizinců (M. Hrdlička) ... 34
Čeština je jazyk tvořivý (I. Bozděchová) ... 36
Cizí jazyky a jazyková tvořivost (P. Mareš) ... 38
Výskyt UFO v Čechách (J. M. Bloudil) ... 43
Medaile nebo medalie? (pm) ... 44
Anglicky a česky v jedné lekci (J. M. Bloudil) ... 45

O ČEM PŘEMÝŠLEJÍ STUDENTI BOHEMISTIKY:

Obrazná vyjádření ve sportovním tisku (B. Zahajská) ... 51
Vynalézavost v dětských dopisech (L. Bartošová) ... 54
Tvořivost v pojetí učitelů na středních školách (M. Krumphanzlová) ... 57

DOKUMENTY:

Historia Avium I (R. Adam) ... 60
Pravopis ... 62
Jazyková kreativita úřednická ... 63
Postupný tok informací ... 64

Čeština dědka kořenáře (R. Adam) 67
Umíte kešovat? (K. Šebesta) 70
Pošta z Nizozemí 73
V Delvitě - za bombastické ceny (pm) 76

RECENZE:

První valenční slovník češtiny (M. Švehlová) 77
Čeština hlavně pro učitele (J. Šlédrová) 81
Dialog ve škole (am) 84
Přemýšlejte o jazyce (am) 85